Aanvulling MER Nota Ruimte

Antea Group

Understanding today.
Improving tomorrow.

projectnummer 0482911.100
definitief
2 november 2026

www.anteagroup.nl

Aanvulling MER Nota Ruimte

projectnummer 0482911.100
definitief
2 november 2026

Auteur(s)
T. Borgman
J. Verhoeven

Opdrachtgever
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK)
Postbus 23804
2502 GV DEN HAAG

Gecontroleerd
G. Roovers

datum	beschrijving	vrijgave
2 november 2026	definitief	T. Artz

Inhoudsopgave

Samenvatting **4**

1. Een aanvulling op het plan-MER Nota Ruimte **6**
1.1 Wat is de reden van deze aanvulling? 6
1.2 Thema's in de mer Nota Ruimte 6
1.3 Omgaan met advies van de Commissie voor de mer 7
1.4 Leeswijzer 9

2. Aanpassing van de Nota Ruimte **10**
2.1 Wijze van beoordeling 10
2.2 Visie 2050 11
2.3 Water en bodem 11
2.4 Landbouw en natuur 15
2.5 Economie en energie 19
2.6 Wonen, werken en bereikbaarheid 28
2.7 Beoordeling essentiële wijzigingen 32

3. De integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte **36**
3.1 Integrale impact van de beleidskeuzes uit de nieuwe Nota Ruimte op de vier perspectieven 36
3.2 Integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte op de ambities (doelbereik) 39
3.3 Thema's waar een negatieve trend niet doorbroken wordt 39
3.4 Overige inzichten 40

4. Reflectie en conclusies **41**
4.1 Reflectie op het plan-MER en aanvulling 41
4.2 Conclusies: positieve effecten enerzijds, maar grote opgaven blijven anderzijds 41
4.3 Aanbevelingen 43
4.4 Monitoring 44
4.5 Leemtes in kennis 45

Samenvatting

Met de Nota Ruimte neemt het Rijk de nationale regie op de ruimtelijke inrichting en ordening van de fysieke leefomgeving. Het maken van samenhangende ruimtelijke keuzes staat hierin centraal. Daarmee geeft de Nota Ruimte richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland, met als uiteindelijke doel een optimale balans tussen het beschermen en benutten van onze fysieke leefomgeving.

De Nota Ruimte bevat een samenhangend pakket aan nationale structurerende keuzes en beleidsrichtingen. In het plan-MER zijn op basis van deze keuzes en beleidsrichtingen de effecten daarvan op de leefomgeving bepaald. In de voorliggende aanvulling op het plan-MER is de wijziging van keuzes en beleidsrichtingen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte inzichtelijk gemaakt, om deze vraag te kunnen beantwoorden: waar moeten de plan-MER-beoordelingen aangepast worden?

Bij het in beeld brengen van de wijzigingen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte is beoordeeld welke wijzigingen relevant zijn voor de milieueffectbeoordeling. Alleen essentiële wijzigingen kunnen leiden tot een andere effectbeoordeling dan in het plan-MER is gegeven. Niet-essentiële wijzigingen geven geen aanleiding om de effectbeoordeling aan te passen.

Het plan-MER en deze aanvulling maken twee belangrijke kanttekeningen. Zo geeft het Rijk met de Nota aan zijn ‘regie op de ruimtelijke ontwikkeling te willen versterken’. Het Rijk heeft nog niet concreet gemaakt op welke wijze het dit gaat doen. Ook is er (nog) geen uitwerking van de wijze van uitvoering van de beleidskeuzes toegevoegd. Dit betekent dat er bij de beoordeling van de keuzes vanuit gegaan is dat ze ook daadwerkelijk effectief worden geïmplementeerd. Het kan daarom zijn dat (een deel van de) positieve effecten die in het plan-MER zijn benoemd, in de praktijk mogelijk niet of beperkt optreden.

De Nota Ruimte draagt positief bij aan verbetering van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving, De Nota Ruimte zet in op een verstedelijkingsstrategie die aangrijpt op de huidige krachtige onderdelen van de Nederlandse ruimtelijke ontwikkeling. Een strategie waarin in alle regio’s de ruimtelijke ontwikkeling en de kwaliteit van de leefomgeving wordt versterkt. De Nota volgt ten dele bestaande autonome ontwikkelingen, maar zet deze krachtiger door. Hierdoor kan meer focus op de urgente opgaven zoals de woningbouw komen. Het daarbij inzetten op concentratie van diverse (milieubelastende) activiteiten (zoals bijvoorbeeld in industrieclusters en glastuinbouw) helpt om een effectieve inrichting mogelijk te maken en de druk op de kwaliteit van de omgeving in verschillende delen van Nederland te beperken. De keuzes in de Nota Ruimte versterken de transitie naar een duurzame energievoorziening, bijvoorbeeld door windparken op zee en het faciliteren van de Delta Rhine Corridor.

De Nota wijst ‘water en bodem sturend’ als richtinggevend principe aan en schetst de beperkingen die het water- en bodemsysteem in de nabije toekomst aan diverse industriële en agrarische gebruiksfuncties zal stellen. De druk op de drinkwaterwinning blijft aanwezig. Daarbij zet het Rijk niet in op grote technische ingrepen in het hoofdwatersysteem en werkt ze in diverse gebieden aan het herstel van grondwaterpeilen.

De Nota Ruimte maakt een aantal keuzes, die een aantal grote problemen in het landelijk gebied aanpakken, zoals de stikstofproblematiek en waterverontreiniging. Het is de vraag of de huidige negatieve trend in het natuurlijk systeem hiermee daadwerkelijk worden gekeerd en of deze thema’s in de beleidsuitvoering ook niet een rem kunnen zetten op de beoogde verstedelijking.

De Nota Ruimte geeft op veel thema’s een duidelijke koerswijziging in rijksbeleid. Regie nemen, transities faciliteren, de regionale verscheidenheid benutten en versterken en opgaven aanpakken leiden ertoe dat de Nota Ruimte op vrijwel alle thema’s van de fysieke leefomgeving een positieve bijdrage heeft. Daarbij passen de volgende aandachtspunten:

- De Passende Beoordeling geeft een kritische reflectie op de mogelijkheden voor natuurherstel en geeft diverse aanbevelingen.
- Een zorgvuldige uitwerking van de verstedelijking in de verschillende aangewezen gebieden, rekening houdend met regionale en lokale kwaliteiten, water- en bodemsysteem én omgevingskwaliteit, is cruciaal voor het benutten van de kansen en het voorkomen van de risico’s.

- Daarbij is regie nodig op het behoud en ontwikkelen van regionale en lokale ruimtelijke kwaliteit en het inpassen van cultureel erfgoed.
- De Nota Ruimte spreekt zich niet uit over specifieke locaties waar momenteel de huidige omgevingskwaliteit al onder druk staat, zoals bij intensieve industriecomplexen of luchthavens.

Tot slot: gebruik het plan-MER en de aanvulling qua beoordeling van de fysieke leefomgeving als totaal, maar ook het doelbereik voor de thema's, als kapstok voor verdere uitwerking in de programma's en laat de bijbehorende plan-MER'en ook nadere invulling van onder andere het doelbereik geven bij de betreffende programma's. Zo ontstaat een logisch inzicht via de monitoringscyclus van de mate van doelbereik en kan ook beter en eerder bijgestuurd worden. De monitoring vanuit het PBL kan hier dan eenvoudig op aansluiten.

1. Een aanvulling op het plan-MER Nota Ruimte

1.1 Wat is de reden van deze aanvulling?

Voor de ontwerp-Nota Ruimte is een plan-milieueffectrapport (plan-MER) opgesteld.[1] In het plan-MER zijn de verwachte effecten van de beleidskeuzes uit de ontwerp-Nota Ruimte op de fysieke leefomgeving beoordeeld. Na publicatie van de ontwerp-Nota Ruimte is de Nota op onderdelen aangepast. Deze aanpassingen zijn verwerkt in de definitieve Nota Ruimte. Omdat wijzigingen in beleid gevolgen kunnen hebben voor de eerder beoordeelde milieu- en omgevingseffecten, is in deze aanvulling onderzocht in hoeverre deze wijzigingen aanleiding geven om de conclusies uit het plan-MER aan te vullen of bij te stellen.

In deze aanvulling zijn de wijzigingen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte in beeld gebracht. Daarbij is beoordeeld welke wijzigingen relevant zijn voor de milieueffectbeoordeling. Alleen essentiële wijzigingen kunnen leiden tot een andere effectbeoordeling dan in het plan-MER is gegeven. Niet-essentiële wijzigingen geven geen aanleiding om de effectbeoordeling aan te passen.

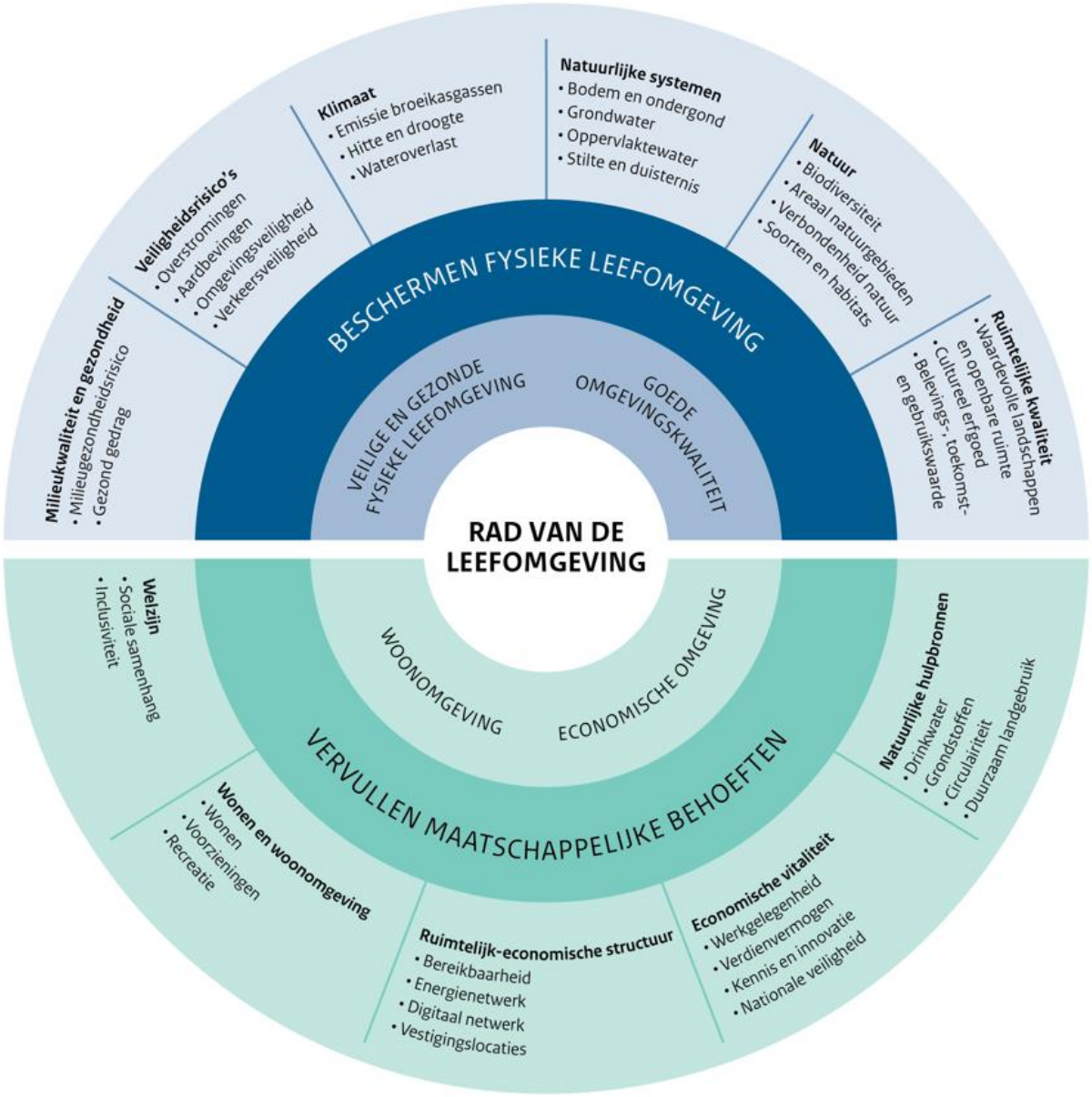
Dit document vormt een aanvulling op het plan-MER. Het is zelfstandig leesbaar, maar geeft geen totaalbeeld van de beoordeling van de milieu- en omgevingseffecten van de Nota Ruimte. Er wordt uitsluitend ingegaan op de verschillen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte.[2] Voor het totaalbeeld wordt verwezen naar het plan-MER. De aanvulling vervangt het plan-MER niet, maar bouwt daarop voort.

1.2 Thema's in de mer Nota Ruimte

Voor de NOVI is het rad van de leefomgeving geïntroduceerd als integraal instrument om de effecten op alle relevante thema's van de fysieke leefomgeving in beeld te brengen. Ook voor de Nota Ruimte vormt dit beoordelingskader de basis (plan-MER, p. 17 t/m 20).

[1] Milieueffectrapport (MER) Nota Ruimte, Antea Group, 24 september 2025.

[2] Hoofdstuk 4 van deze aanvulling (reflectie en conclusies) vormt hier een uitzondering op.

Figuur 1-1: Rad van de leefomgeving

Het rad van de leefomgeving sluit aan bij de doelen van de Omgevingswet: het beschermen van de fysieke leefomgeving en het vervullen van maatschappelijke behoeften. Deze doelen zijn in het rad uitgewerkt in vier aandachtsgebieden:

1. Veilige en gezonde fysieke leefomgeving
2. Goede omgevingskwaliteit
3. Woonomgeving
4. Economische omgeving

De aandachtsgebieden zijn vervolgens onderverdeeld in hoofdthema's en onderliggende thema's. In het plan-MER zijn de huidige situatie, de referentiesituatie en de effecten van de Nota Ruimte voor deze thema's beschreven en beoordeeld aan de hand van het rad van de leefomgeving. Ook in deze aanvulling wordt voor de beschrijving en beoordeling van effecten aangesloten bij de thema-indeling van het rad van de leefomgeving.

1.3 Omgaan met advies van de Commissie voor de mer

In hun advies over het planMER voor de Ontwerp-Nota Ruimte heeft de Commissie voor de mer (Cie mer) een aantal adviezen gegeven, zowel voor de Nota Ruimte zelf als voor het planMER. Ze adviseert om de Nota

Ruimte en het planMER op zeven punten aan te vullen. In deze paragraaf is aangegeven hoe hiermee in dit deze aanvulling op het planMER mee om is gegaan.

Cie mer: 'Doelen Nota Ruimte. Vertaal de 'leidende principes' en/of andere overkoepelende ambities naar specifieke doelen voor de Nota Ruimte, zodat varianten daaraan getoetst kunnen worden.
In het planproces voor de Nota Ruimte zijn er weinig specifieke (meetbare) doelen opgenomen door het Rijk. Deze zouden het doelbereik van de Nota concreter toetsbaar maken, maar passen minder bij het abstractieniveau van de Nota. In de planMER en deze aanvulling is het doelbereik dan ook op het vergelijke abstractieniveau, kwalitatief, beoordeeld, zie paragrafen 5.3 en 7.4 van het planMER. Daar waar de wijzigingen in de Nota Ruimte daartoe aanleiding geven, is dit doelbereik in deze aanvulling aangepast, zie paragraaf 3.2.

Cie mer: 'Actualiseer leefomgevingsfoto en analyse van de opgave. Actualiseer de leefomgevingsfoto op basis van beschikbare bronnen en maak een analyse van de ruimtelijke opgaven voor de Nota Ruimte (en vervolgbesluiten). Maak waar relevant onderscheid naar gebiedstype en doelgroep.'
Door de lange doorlooptijd van de ontwikkeling van de Nota Ruimte is continu nieuwe informatie ter beschikking gekomen over de actuele staat van de leefomgeving. Deze zijn beoordeeld en waar relevant zijn deze in het planMER gebruikt. Daar waar nieuwe bronnen impact konden hebben op de conclusies van de beoordeling, is de leefomgevingsfoto in het planMER geactualiseerd. Voor de voorliggende aanvulling is beoordeeld dat geen nieuwe aanpassing noodzakelijk is om de wijzigingen in de Nota Ruimte te beoordelen.

Cie mer: 'Beschrijving varianten en voorkeursvariant. Geef een uitgebreidere beschrijving van de vier toekomstvarianten, inclusief 'de weg ernaartoe' en onzekerheden, en een navolgbare toelichting op de ontwikkeling van de voorkeursvariant.'
Voor deze beschrijving is na publicatie van de Ontwerp-Nota Ruimte en planMER de tabel met de omschrijving van de vier varianten per thema, als bijlage bij het planMER gepubliceerd.[3] Op basis van deze informatie is het planMER opgesteld. Het abstractieniveau van beoordeling in het MER is afgestemd op het abstractieniveau van deze informatie. Er is geen aanvullende informatie of beschrijving beschikbaar.

Cie mer: Wonen, werken, bereikbaarheid. Maak duidelijk op welk moment alternatieven voor en effecten van concrete locatiekeuzes voor wonen en werken (op basis van de VISTA-strategie) in samenhang met mobiliteit en andere thema's van nationaal belang worden onderzocht.
Het Rijk heeft hiertoe het ontwerpend onderzoek 'Netwerkstad Nevelstad' afgerond en naar de Kamer gestuurd[4]. In dit onderzoek zijn verschillende ruimtelijke varianten voor de verstedelijking van Nederland op lange termijn vergeleken. Dit onderzoek is ook gebruikt voor de definitieve Nota Ruimte. Gewijzigde verstedelijkingskeuzes uit de Nota Ruimte zijn in deze aanvulling beoordeeld op hun effecten.

Cie mer: Analyse van mogelijke (botsende) ruimteclaims. Vertaal de voorkeursvariant naar ruimteclaims (fysieke en milieuruimte) op hoofdlijnen en vul dit aan met ruimteclaims waarover in andere kaders is of wordt besloten (zoals luchtvaart). Geef een beschouwing op mogelijke conflicten daartussen, bijvoorbeeld in de vorm van 'botsproeven'.
Tijdens het opstellen van de Nota Ruimte hebben zogenaamde 'botsproeven' voor conflicterende ruimteclaims plaatsgevonden, onder andere met behulp van ontwerpend onderzoek. Ook is in de Nota Ruimte nu een overzicht van het ruimtebeslag op nationaal niveau opgenomen. Deze laat zien dat zonder keuzes en intensief, meervoudig ruimtegebruik deze niet in te passen zijn in de beschikbare ruimte. Daar waar dit doorwerkt in de nieuwe keuzes die in de Nota Ruimte zijn gemaakt, is in deze aanvulling bezien of dit tot een mogelijk significante wijziging van de effecten leidt.

[3] Bijlage bij Tweede Kamerbrief 'Stand van zaken na publicatie Ontwerp-Nota Ruimte', gepubliceerd 3 maart 2026. Kenmerk: 29435-271.
[4] Bijlage bij Tweede Kamerbrief 'Stand van zaken na publicatie Ontwerp-Nota Ruimte', gepubliceerd 3 maart 2026. Kenmerk: 29435-271.

Cie mer: Navolgbaarheid effectbeoordeling voorkeursvariant. Maak duidelijk welke redeneerlijnen zijn gevolgd en beschrijf en onderbouw de beoordelingscriteria, de gebruikte bronnen en uitgangspunten. Gebruik dit om de effecten van de voorkeursvariant nader te onderbouwen.
De wijze van effectbeoordeling is in het planMER beschreven in paragraaf 7.1. In deze aanvulling is op vergelijkbare wijze gekeken naar mogelijk significante wijziging van deze effecten als gevolg van concrete nieuwe, afwijkende keuzes in de Nota Ruimte. Dit is in deze aanvulling in paragraaf 2.1 beschreven.

Cie mer: Samenhang en agenda voor vervolgbesluiten. Geef een overzicht van samenhangende besluitvormingsprocessen, zodat navolgbaar is welke keuzes in welk programma worden gemaakt en hoe deze op elkaar worden afgestemd. Maak hiermee duidelijk waar en wanneer definitieve keuzes worden gemaakt, zodat de analyse van de milieueffecten daar op kan aansluiten.
Het Rijk heeft in deel I van de Nota Ruimte een overzicht opgenomen van de samenhangende ontwikkelpaden van de keuzes per bouwsteen uit de Nota Ruimte nu, straks en later. Ook stelt het Rijk bij de Nota Ruimte een Uitvoeringsstrategie op. Hierin wordt concreter ingevuld wat er in Deel III van de Nota Ruimte al globaal wordt geduid. De Uitvoeringsstrategie wordt later gepubliceerd dan de Nota Ruimte zelf en speelt daarom geen rol in de effectbeoordeling in het planMER en de voorliggende aanvulling.

Daar waar de wijze van uitvoering invloed kan hebben op de optredende effecten, is de mogelijke doorwerking van de uitvoering op deze effecten beschreven. Waar nodig zijn voor significante negatieve effecten mogelijke mitigerende maatregelen benoemd. Dit is ook expliciet gedaan in de passende beoordeling (inclusief aanvulling), waarin de mogelijk significante effecten op Natura2000-gebieden zijn beschreven. Gezien de mogelijk significante effecten die hierin zijn beschreven, is aangegeven dat deze uitvoering, inclusief mitigerende maatregelen, belangrijk is om daadwerkelijk negatieve effecten op deze gebieden te voorkomen.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 zijn de wijzigingen in de definitieve Nota Ruimte ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte beschreven. Daarbij is aangegeven welke wijzigingen als essentieel zijn aangemerkt voor de milieueffectbeoordeling en welke gevolgen deze hebben voor de beoordelingen uit het plan-MER. In hoofdstuk 3 is de integrale impact van deze wijzigingen beschouwd. Hierbij is ingegaan op de effecten vanuit de perspectieven people, planet, prosperity en systeemrobuustheid, evenals op het doelbereik van de Nota Ruimte. Hoofdstuk 4 bevat de conclusies van deze aanvulling, inclusief een reflectie op de resultaten, aanbevelingen voor monitoring en de resterende leemten in kennis.

2. Aanpassing van de Nota Ruimte

Dit hoofdstuk beschrijft de aanpassingen van de Nota Ruimte ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte en die de basis vormen voor de effecten die in dit rapport zijn beschreven. Deze aanpassingen bepalen de wijzigingen in de effecten op de leefomgeving ten opzichte van het plan-MER. Allereerst is de hoofdlijn van de visie voor 2050 beschrijven. Daarna is ingegaan op de vier integrale thema's van de Nota Ruimte: wat zijn per integraal thema de essentieel gewijzigde keuzes? En op welke thema's van het Rad van de Leefomgeving leiden deze tot aanpassing van de effectbeoordeling uit het plan-MER uit 2025?

2.1 Wijze van beoordeling

De Nota Ruimte bevat een samenhangend pakket aan nationale structurerende keuzes en beleidsrichtingen. In het plan-MER zijn op basis van deze keuzes en beleidsrichtingen de effecten daarvan op de leefomgeving bepaald. In de voorliggende aanvulling op het plan-MER is de wijziging van keuzes en beleidsrichtingen ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte inzichtelijk gemaakt, om de vraag te kunnen beantwoorden: waar moeten de huidige plan-MER-beoordelingen aangepast worden?

Net als in het plan-MER, worden alleen de integrale thema's en bijbehorende integrale keuzes uit de Nota Ruimte getoetst. De sectorhoofdstukken worden niet beoordeeld in het plan-MER en deze aanvulling. De integrale keuzes en beleidsrichtingen zijn in vier categorieën verdeeld, zie Tabel 2-1, en de integrale keuzes zijn in deze categorieën geplaatst. Aansluitend is bepaald welke van deze keuzes essentieel gewijzigd zijn ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte, en dus tot een aanpassing van de effectbeoordeling in het plan-MER leiden. We werken hier weer met de categorisering uit het plan-MER (*zie pagina 155 plan-MER Nota Ruimte*).

Zoals ook te zien is in Tabel 2-1, leiden alleen categorie 2-besluiten tot een te beoordelen effect. De keuzes in deze categorie omvatten een bepaalde mate van concreetheid en er is zicht op uitvoering. Voor deze keuzes kan om deze redenen worden gesteld dat deze leiden tot een effect op de ambities uit het rad van de leefomgeving. Essentiële wijzigingen vallen dus per definitie in categorie 2. De integrale keuzes die onder de resterende categorieën vallen zijn een voortzetting van bestaand beleid (categorie 1), vormen een kans of risico met een nog onduidelijk effect (categorie 3), of de effecten zijn niet in te schatten vanwege onduidelijkheid voor vervolgbesluiten (categorie 4).

1. Keuzes die een voortzetting van bestaand beleid betreffen	2. Keuzes met concrete besluiten die leiden tot uitvoering	3. Principiële beleidskeuzes die richting geven aan de uitvoering van het beleid	4. Procesmatige besluiten

Tabel 2-1 Categorisering van beleidskeuzes van de Nota Ruimte

	Categorie	Toelichting	Methode
1.	Voortzetting bestaand beleid	Beleidskeuze die een bestendiging en voortzetting is van bestaand beleid.	Geen effectbeoordeling; de verandering ten opzichte van de referentiesituatie is per definitie gelijk aan '0' (referentie is immers situatie o.b.v. voortzetten bestaand beleid).
2.	Concreet besluit	Beleidskeuze die nieuw is en dermate concreet, dat er zicht is op de wijze van uitvoering.	Effectbeoordeling; o.b.v. de mate waarin keuzes nu al kunnen leiden tot een verandering in de mate waarin ambities voor thema's uit het rad van de leefomgeving worden bereikt (toepassen vijfpuntsschaal).
3.	Principebesluit	Beleidskeuze die nieuw is en dermate globaal, dat een nadere afweging van keuzes in vervolgbesluiten nodig is voor zicht op uitvoering. Het kader voor de te nemen vervolgbesluiten is in zicht.	Effectbeoordeling; o.b.v. een beschouwing van kansen en risico's die relevant zijn voor vervolgbesluiten, gezien de gevolgen die toekomstige keuzes kunnen hebben voor het bereiken van ambities voor thema's uit het rad van de leefomgeving.
4.	Procesbesluit	Beleidskeuze die nieuw is en intentie betreft om een stap te zetten in een proces dat kan leiden tot nieuw beleid. Het kader voor eventuele vervolgbesluiten is nog niet in zicht.	Geen effectbeoordeling; effecten zijn niet in te schatten omdat de aard van eventuele vervolgbesluiten nog onduidelijk is (bijvoorbeeld "slim lokaliseren").

Er zijn ook keuzes in de ontwerp-Nota die niet in de nieuwe Nota Ruimte zijn overgenomen. Deze vervallen keuzes moeten in deze aanvulling ook beoordeeld worden. Het niet doen van een keuze kan de impact op de leefomgeving namelijk veranderen. Daarbij leiden alleen vervallen categorie 2-besluiten tot een aanpassing van de effectbeoordeling. Vervallen categorie 3-besluiten leiden tot een verandering van de inschatting van kansen en risico's voor de leefomgeving.

Van de essentiële wijzigingen zijn de effecten ten opzichte van de plan-MER-beoordeling van de ontwerp-Nota beoordeeld. Daarbij zijn de thema's van het rad van de leefomgeving aangehouden. Er is hier, net als in paragraaf 7.3 van het plan-MER, met een zevenpuntsschaal gewerkt (zie Tabel 2-2).

Tabel 2-2: Beoordeling van effecten, *ten opzichte van de effecten van de ontwerp-Nota Ruimte*.

Score	Toelichting
++	Kans op het optreden van een **sterk positief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
+	Kans op het optreden van een **positief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
0/+	Kans op het optreden van een **licht positief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
0	Een **neutraal** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
0/-	Risico op het optreden van een **licht negatief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
-	Risico op het optreden van een **negatief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling
- -	Risico op het optreden van een **sterk negatief** effect ten opzichte van de plan-MER-beoordeling

2.2 Visie 2050

De hoofdlijn van de visie voor 2050 (hoofdstuk 4 van de Nota Ruimte) is ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte nauwelijks gewijzigd. De bestaande teksten zijn grotendeels gehandhaafd.

Er zijn met name enkele nuances en verduidelijkingen toegevoegd. Zo wordt in het algemeen visiehoofdstuk van de nieuwe Nota Ruimte benadrukt dat een goede balans nodig is tussen het beschermen en benutten van de leefomgeving. Daarbij ontstaat ruimtelijke kwaliteit door het vinden van synergie tussen de gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde van een plek of gebied. Het begrip brede welvaart is nadrukkelijker als basis voor beleid gepositioneerd. Ook wordt explicieter gemaakt dat de vier integrale thema's van de Nota Ruimte gelijkwaardig zijn en in onderlinge samenhang moeten worden beschouwd. Bij het invulling geven aan maatschappelijke behoeften wordt rekening gehouden met onder meer de beschikbaarheid van energie, milieukwaliteit, bestaande en nieuwe vervoersverbindingen, de kansen en beperkingen vanuit water en bodem, opgaven voor ecologie en het beschermen en benutten van cultureel erfgoed. Gebiedsspecifieke zaken zijn van de hoofdstukken over de integrale thema's verplaatst naar een nieuw hoofdstuk 11: Integratie per landsdeel.

Deze aanvullingen geven sterker richting aan de wijze waarop de visie moet worden toegepast, maar leiden niet tot wezenlijk andere ruimtelijke keuzes of ontwikkelrichtingen. In het vervolg van de Nota zijn de vier integrale thema's behandeld. Daarin zijn de belangrijkste keuzes geland. De keuzes op de vier integrale thema's staan in deze aanvulling centraal – net als in het MER. De visie geeft dus géén aanleiding tot het wijzigingen van de effectbeoordelingen.

2.3 Water en bodem

2.3.1 Overzicht integrale keuzes

In deze paragraaf zijn alle integrale keuzes voor Water en bodem op een rij gezet. Daarbij is aangegeven of en hoe de keuze gewijzigd is ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. Voor dit integrale thema gaat het hierbij één keer om een essentiële wijziging. De effecten van die essentiële wijziging zijn in het vervolg van deze paragraaf beoordeeld.

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Toekomstbestendig hoofdwatersysteem			
Om in de toekomst ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen, wordt er voldoende binnen- en buitendijkse ruimte gereserveerd voor het hoofdwatersysteem. Die ruimte is bijvoorbeeld nodig voor rivierverruimingen en dijkversterkingen. Er wordt geen nieuwe bebouwing meer toegestaan in de uiterwaarden die vallen onder de BGR. Tijdelijke functies of passende functiecombinaties, zoals voor energie-infrastructuur, kunnen onder voorwaarden wel toegestaan worden. Hierdoor wordt voorkomen dat toekomstige rivierverruimingen of dijkversterkingen niet onnodig duur of zelfs onmogelijk worden gemaakt.	Nee		
Om wateroverlast tegen te gaan wordt (lokaal) voldoende ruimte gereserveerd voor (piek)waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal.	Ja	Bijzin uit ontwerp-Nota verwijderd: *'wateroverlast, ook door afwatering van het regionale systeem op het hoofdwatersysteem'*.	Nee
Het doel wordt daarom nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden. Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleids-ontwikkeling plaats, die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het NWP en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Er wordt naar gestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor (piek) waterberging, en ontwikkelingen op gronden die geschikt zijn voor infiltratie te vermijden.'* Nieuwe Nota bevat dus een andere formulering en verdere toelichting. De toevoeging van beekdalen biedt kansen voor water vasthouden en verbetering van het hydrologisch systeem. Het gaat hierbij echter niet om een concrete maatregel. Daarom is er geen sprake van en essentiële wijziging.	Nee
Daarnaast is er reservering van ruimte nodig voor waterberging. Het Rijk biedt handvatten aan provincies en waterschappen voor het opstellen het aanwijzen van locaties voor waterberging.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Er wordt naar gestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor (piek) waterberging, en ontwikkelingen op gronden die geschikt zijn voor infiltratie te vermijden.'* Nieuwe Nota bevat dus een andere formulering. Dit is een proceskeuze; een constatering. Effecten ervan zijn niet te beoordelen.	Nee
Het hoofdwatersysteem zal in een andere verhouding komen te staan tot de regionale watersystemen: Technische maatregelen kunnen in gebieden wel helpen, maar kunnen watertekorten niet oplossen. Een keuze is om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Dit betekent dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in technische maatregelen om vanuit het hoofdwatersysteem (zoet)water te brengen naar gebieden waar dat (op termijn) niet houdbaar is.'* Nieuwe Nota bevat dus een andere formulering.	Nee
Het hoofdwatersysteem zal in een andere verhouding komen te staan tot de regionale watersystemen: Door klimaatverandering zal vanuit het hoofdwatersysteem in de zomer steeds minder water beschikbaar zijn. Doordat regionaal meer ruimte wordt gemaakt voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk water, wordt de afhankelijkheid van het hoofdwatersysteem beperkt, de watervraag beperkt en de ruimtelijke inrichting aangepast aan de waterbeschikbaarheid. Hierdoor blijft vanuit het hoofdwatersysteem meer zoetwater beschikbaar om in te kunnen spelen op de veranderende omstandigheden, zoals een toenemende watervraag voor het tegengaan van verzilting of peilopzet.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Doordat regionaal meer ruimte wordt gemaakt voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk water, blijft vanuit het hoofdwatersysteem meer zoetwater beschikbaar om in te kunnen spelen op de veranderende omstandigheden zoals een toenemende watervraag voor het tegengaan van verzilting of peilopzet en om gebieden die al sterk afhankelijk zijn van het hoofdwatersysteem te kunnen blijven voorzien.'* De toevoegingen in de nieuwe Nota zijn verduidelijkend, maar wijzigen de keuze niet essentieel.	Nee
Het hoofdwatersysteem zal in een andere verhouding komen te staan tot de regionale watersystemen: Voor onze zoetwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en Markermeer niet veel verder wordt verkleind. Terughoudend zijn met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom geboden. Binnendijks bouwen wat binnendijks kan. Ook om toekomstige maatregelen die noodzakelijk zijn voor onze waterveiligheid en zoetwatervoorziening niet moeilijker te maken. Voorbeelden zijn maatregelen als dijkversterkingen en een aanpassing van het peilbeheer. Tegelijkertijd zijn woningbouwinitiatieven langs de randen van de meren mogelijk. De huidige regels in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) bieden hiervoor de kaders aan gemeenten.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Voor onze zoetwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de huidige zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en Markermeer niet te veel wordt verkleind en dat er kansen worden verkend voor het vergroten van de buffercapaciteit. Terughoudend zijn met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom geboden. Binnendijks wat binnendijks kan. Tegelijkertijd zijn woningbouwinitiatieven langs de randen van de meren mogelijk. De huidige regels in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) bieden hiervoor de kaders aan gemeenten.'* De keuze is in de nieuwe Nota verder uitgewerkt, maar wijzigt niet essentieel.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Regionale systemen in balans			
Samen met de provincies, gemeenten en waterschappen maken we een integrale beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen (in relatie tot het hoofdwatersysteem), waarmee de veranderende condities - nu en in de toekomst - eenduidig worden vastgesteld. Met deze beschrijving kan de samenhang tussen opgaven binnen het water- en bodemsysteem (o.a. droogte, verzilting, zoetwaterbeschikbaarheid, wateroverlast) en met de fysieke leefomgeving hanteerbaar worden gemaakt voor een meer integrale regionale en lokale afweging. We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio's, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. Doel is om inzicht te geven in het water- en bodemsysteem, de opgaven daarin en de mogelijkheden om condities te verbeteren via ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau in het water- en bodemsysteem én in de fysieke leefomgeving. Op basis hiervan kunnen provincies, waterschappen en gemeentelijke waterbeheerders sturen op en rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities.	Ja	Deze proceskeuze zat nog niet in het overzicht van integrale keuzes, maar was al wel onder de bouwstenen van de ontwerp-Nota opgenomen.	Nee
Omdat zoetwater niet meer vanzelfsprekend overal en altijd beschikbaar is, is het van belang dat, in lijn met de voorkeursvolgorde regionaal waterbeheer, wordt ingezet op besparen, vasthouden en bergen. De regionale systemen zijn hierbij uitgangspunt.	Nee		
Vraag en aanbod van zoetwater worden regionaal meer in balans gebracht.	Nee		
Gelet op de beperkingen ten aanzien van zoetwaterbeschikbaarheid, dienen alle watergebruikers rekening te houden met periodes van extreme droogte, watertekorten, wateroverlast en verzilting, en zelf maatregelen te nemen om daar beter tegen bestand te zijn. Bijvoorbeeld door aanpassing van landgebruik of bedrijfsvoering.	Nee		
Bij de ruimtelijke inrichting moet de watervraag beter aansluiten op de (teruglopende) beschikbaarheid vanuit het systeem. Grote nieuwe watervragers worden niet gepland op locaties waar op lange termijn de zoetwaterbeschikbaarheid niet kan worden gegarandeerd. Zo worden grote elektrolysers nu al bij voorkeur aan de kust gepland omdat hier zout en brak water kan worden ontzilt en gebruikt.	Nee		
Het is van belang om grondwaterbeschermingsgebieden ten behoeve van drinkwaterproductie te beschermen, de grondwaterkwaliteit te verbeteren en aanvullende nieuwe drinkwaterbronnen te ontwikkelen. Daarbij wordt ingezet op het gebruik van grondwater, oppervlaktewater en alternatieve bronnen.	Ja	Laatste zin toegevoegd: *'Daarbij wordt ingezet op het gebruik van grondwater, oppervlaktewater en alternatieve bronnen.'* Dat is een verdere toelichting op een al bestaande keuze.	Nee
Om de veerkracht van de regionale systemen te vergroten, dient de gezondheid van de bodem op orde te zijn. Dit betekent dat bij de ruimtelijke inrichting en het gebruik de toestand van de bodem zoveel mogelijk worden hersteld, verbeterd en in stand gehouden.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Dit betekent dat bij ruimtelijke ontwikkelingen de bodem positief benut wordt en dat bij de inrichting en het gebruik de toestand van de bodem zoveel mogelijk verbeterd wordt.'* Het gaat dus om een nuanceverschil; niet om een essentiële wijziging.	Nee
We streven naar een vermindering van winning en gebruik van primaire bouwgrondstoffen (zand en grind) en meer recycling en hergebruik van secundaire materialen.	Ja	Nieuwe keuze. Echter, niet concreet uitgewerkt en in lijn met inhoud ontwerp-Nota.	Nee
We benutten de potentie van bodem en ondergrond voor onder andere bodemenergiesystemen, geothermie, winning en opslag van delfstoffen en CO_2 en de aanleg van infrastructuur. Door de ondergrond ruimtelijk te ordenen is een betere balans tussen beschermen en duurzaam benutten te realiseren, zodat de ondergrond en het grondwater ook in de toekomst een belangrijke bijdrage aan de diverse maatschappelijke opgaven kan leveren.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We benutten de potentie van bodem en ondergrond voor onder andere bodemenergiesystemen, geothermie, winning en opslag van delfstoffen en CO_2 en de aanleg van infrastructuur. Door de ondergrond ruimtelijk te ordenen, kan deze duurzaam benut worden voor activiteiten zoals geothermie en worden tegelijkertijd drinkwaterbronnen, grondwatervoorraden en grondwaterkwaliteit beschermd.'* De keuze is in de nieuwe Nota verder uitgewerkt, maar wijzigt niet essentieel.	Nee
Voor landbouw en natuur wordt gezocht naar een duurzame aanpassing aan de (toekomstige) condities van het water- en bodemsysteem. Dit maakt het systeem als geheel robuuster.	Nee		

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
We bevorderen kansen voor het verbinden van natuurontwikkeling aan maatregelen binnen het water- en bodemsysteem. Combinaties kunnen bijvoorbeeld gevonden worden bij de inzet op meer groenblauwe dooradering of met maatregelen vanuit het programma Ruimte voor de Rivier 2.0.	Nee		
Het Rijk werkt, samen met medeoverheden, in beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw toe naar extensivering van de landbouw, vergelijkbaar met zonering rondom Natura 2000-gebieden. Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.	Ja	Deze keuze was in de ontwerp-Nota zo geformuleerd: *'Extensiever landgebruik met minder gebruik van mest en gewasbeschermingsmiddelen, behoud van grasland, in sommige gevallen omzet van bouwland naar grasland en de juiste condities voor natuur in deze gebieden helpen om te voldoen aan de KRW.'* De nieuwe keuze maakt de maatregel concreter en kan daarmee een duidelijker effect hebben. Deze keuze is ook bij het integraal thema Landbouw en natuur opgenomen.	Ja
We verhogen de grondwaterpeilen in de hoge zandgronden met, zo mogelijk en als uitgangspunt, 10 tot 50 centimeter. Onder andere de bodemsamenstelling, omstandigheden van het watersysteem en gebiedsspecifieke behoeften zijn daarbij belangrijke randvoorwaarden. Daarnaast verbeteren we de hydrologische condities en sturen we op hydrologisch systeemherstel in en rond Natura 2000-gebieden. Deze combinatie van maatregelen dient o.a. ter voorkoming van verdroging en verbetering van de waterkwaliteit.	Ja	Tekst ontwerp-Nota komt overeen, met uitzondering van dit deel: *'Daarnaast verbeteren we de hydrologische condities en beperken we grondwateronttrekkingen in en rond Natura 2000-gebieden op de hoge zandgronden. Deze combinatie van maatregelen dient ter voorkoming van verdroging.'* Het gaat dus om een nuanceverschil/verschil in insteek; niet om een essentiële wijziging.	Nee
Het Rijk kiest in veenweidegebieden voor het gebiedsgericht verantwoord toebewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'In de veenweidegebieden wordt toebewogen naar hogere (grond)waterstanden, met het oog op de Europese water-, natuur- en klimaatdoelstellingen en om negatieve effecten van en afwenteling door bodemdaling tegen te gaan. Belangrijk daarbij is om perspectief te kunnen blijven bieden aan de agrariërs in het gebied. Door gebiedsgericht verantwoord toe te bewegen naar een hoger waterpeil met een grondwaterstand van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie en de omstandigheden van het watersysteem, wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en de uitstoot van broeikasgassen wordt gereduceerd.'* De toelichting is gewijzigd, maar de keuze is niet essentieel gewijzigd.	Nee
De waterkwaliteit in Nederland staat onder druk. We werken daarom onophoudend door aan het verbeteren van de waterkwaliteit in het hoofd en regionale watersysteem zelf en in het verminderen van drukfactoren vanuit landbouw, industrie en stedelijk gebied. Centraal hierbij staat de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de dochterrichtlijnen Grondwaterrichtlijn en de richtlijn Prioritaire Stoffen.	Ja	Nieuwe keuze. Echter, niet concreet uitgewerkt en in lijn met inhoud ontwerp-Nota.	Nee
Klimaatadaptieve inrichting			
Bij het plannen en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving wordt systematisch rekening gehouden met de huidige en toekomstige effecten van klimaatverandering.	Nee		
Gevolgbeperkingen bij de locatiekeuze van ruimtelijke plannen worden expliciet van tevoren inzichtelijk gemaakt en worden meegenomen in de ruimtelijke afwegingen.	Nee		
Vitale en kwetsbare functies, zoals ziekenhuizen, worden bij voorkeur op plekken gepland die minder kwetsbaar zijn voor wateroverlast en bodemdaling en zo min mogelijk overstromingsrisico's kennen. Het ontwerp is minimaal gericht op het voorkomen van uitval bij (zware) wateroverlast en vooral op snel herstel na een overstroming.	Nee		
Er wordt ingezet op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land, niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem.	Nee		
In bestaand stedelijk gebied dient schade door bodemdaling zoveel mogelijk te worden voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld door te investeren in ander grondwaterbeheer of het vervangen van schadegevoelige elementen door bodemdalingsbestendige alternatieven.	Nee		

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
We streven bij nieuwe bebouwing naar zo efficiënt mogelijk gebruik van ruimte, dekken de bodem zo min mogelijk af en herstellen de bodem waar mogelijk. Daarbij zetten we in op zoveel mogelijk hergebruik van grond en realisatie van (inheems) stedelijk groen. Zo bevorderen we de vitaliteit van bodems, verbeteren we de leefbaarheid van de stedelijke omgeving en benutten we kansen voor toekomstbestendig bouwen en functiecombinaties met natuur en recreatie.	Nee		
Voor de gebouwde omgeving helpt het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving bij klimaatadaptieve ontwikkeling. Het is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.	Nee		
Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten. Niet zozeer voor bouwtechnische eisen aan het gebouw zelf, maar vooral voor gebiedsmaatregelen en om de inpassing van het gebouw.	Nee		
De beschikbaarheid van voldoende drinkwater en de zuiveringscapaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties zijn belangrijke randvoorwaarden bij de ontwikkeling van woningbouwlocaties. We zetten daarom versterkt in op het besparen van zoetwater en we beschermen grondwaterbeschermingsgebieden, en verbeteren de grondwaterkwaliteit ten behoeve van drinkwaterproductie en stimuleren de ontwikkeling van nieuwe drinkwaterbronnen. Drinkwaterbedrijven dienen tijdig bij ruimtelijke planvorming te worden betrokken.	Nee		

2.3.2 Verdere duiding

Een uitgangspunt dat wel in de lijst van integrale keuzes in de ontwerp-Nota zat, maar niet in de definitieve, is de ontwikkeling van bufferzones aan beide zijden van beken. Dit uitgangspunt is echter niet uit de Nota verdwenen, maar opgenomen in paragraaf 6.4.2. Bouwsteen: regionale systemen in balans. Dit zorgt dus niet voor een inhoudelijke wijziging.

Ten opzichte van de ontwerp-Nota zijn de integrale keuzes voor water en bodem niet fundamenteel gewijzigd. De hoofdrichting blijft ongewijzigd. In de formulering zijn wel verschillen gemaakt. Zo is rekening houden met water en bodem nu een ‘richtinggevend principe’: een belangrijk afwegingskader voor integrale borging. Die formulering geeft water en bodem een sterkere positie in de teksten van de Nota Ruimte. Dat is over het algemeen positief voor milieu en klimaat. Echter, de aanwijzing als richtinggevend principe komt niet terug in de (concrete) keuzes en de doorwerking daarvan is lastig te bepalen. Het effect ervan is dus lastig te bepalen en naar verwachting niet verschillend van het plan-MER.

In de nieuwe Nota is de actuele informatie over Ruimte voor de Rivier 2.0 ingevoegd en is uitgebreider ingegaan op wateroverlast. Om beter op hevige neerslag voorbereid te zijn, zijn bovenregionale stresstesten uitgevoerd en wordt gekeken naar de aanleg van grootschalige waterbergingen. Dit soort punten benadrukt dat het thema water en bodem meer aandacht in de Nota Ruimte heeft gekregen. Dat leidt alleen niet tot concrete, op effecten te beoordelen, keuzes.

2.4 Landbouw en natuur

2.4.1 Overzicht integrale keuzes

In deze paragraaf zijn alle integrale keuzes voor Landbouw en natuur op een rij gezet. Daarbij is aangegeven of en hoe de keuze gewijzigd is ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. Voor dit integrale thema gaat het hierbij acht keer om een essentiële wijziging. De effecten van die essentiële wijziging zijn in het vervolg van deze paragraaf beoordeeld.

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Samenhang landbouw en natuur met het regionale water- en bodemsysteem			
Alle sectoren, waaronder agrarisch ondernemers, moeten rekening houden met de (autonoom) veranderende water- en bodemcondities. Dit kan onder andere door zelf veranderingen in hun bedrijfsvoering door te voeren.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Sectoren en agrarisch ondernemers moeten rekening houden met veranderende water- en bodemcondities (door onder andere toenemende droogte en/of verzilting) door zelf veranderingen in hun bedrijfsvoering door te voeren. Het Rijk schrijft niet voor hoe.'* De tekst is gewijzigd, maar de maatregel onvoldoende concreet om tot een effectbeoordeling te leiden.	Nee
Rijk en regio geven met regionale water- en bodemsysteemanalyses en de regionale strategieën richting aan deze veranderingen, die per gebied verschillend zijn.	Ja	Nieuwe keuze. De maatregel is onvoldoende concreet om tot een effectbeoordeling te leiden.	Nee
Alle zoetwatergebruikers moeten rekening houden met een verminderde beschikbaarheid van water. Zij zullen zowel zelf als gezamenlijk maatregelen moeten nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting. Het Rijk stuurt op het doorgaan met aanleggen van (piek)waterberging en regionale waterbuffers, het inzetten op waterbergend vermogen van de bodem en verhoging van het waterpeil van de hoge zandgronden.	Ja	De formulering is gewijzigd, maar deze keuze zat al in het ontwerp. Dat heeft geleid tot de toevoeging van de keuze hieronder.	Nee
Provincies stellen gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafonds op. Met dit plafond is het mogelijk te bepalen hoeveel grondwater er in een bepaald systeem en in een bepaalde periode duurzaam onttrokken kan worden. Dit biedt het startpunt voor het vraagstuk rondom de verdeling van het beschikbare grondwater. Om het grondwatersysteem in de hoge zandgronden weer in balans te brengen worden de grondwaterstanden met 10 tot 50 centimeter verhoogd.	Ja	Deze keuze zat al in de ontwerp-Nota, maar is op twee punten aangescherpt: • Provincies stellen het gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafond op (i.p.v. *'Rijk en provincie werken aan…'*). • De verhoging van grondwaterstanden is minder vrijblijvend geformuleerd (was eerst: *'het verhogen van de grondwaterpeilen in de hoge zandgronden met, zo mogelijk en als uitgangspunt, 10 tot 50 centimeter'*). De keuze is minder vrijblijvend geworden en leiden tot meer effect. Dit effect daarvan kan bepaald worden.	Ja
Keuzes voor kwetsbare gebieden			
Het Rijk ontwikkelt samen met medeoverheden een zoneringsaanpak rond een selectie van Natura 2000-gebieden die zich richt op meerdere drukfactoren, waarmee de natuur de kans krijgt zich te herstellen. Het gaat hierbij om een inzet op stikstof, hydrologie, waterkwaliteit, gewasbeschermingsmiddelen, uitbreiding van leefgebied van soorten en het tegengaan van versnippering in zones van circa 500 meter en daar waar noodzakelijk 1.000 meter. Provincies wordt gevraagd een passend werkingsgebied voor regels met betrekking tot hydrologisch systeemherstel te bepalen, dat mogelijk breder dan de zone is.	Ja	Nieuwe keuze, met potentieel effect op de thema's van het rad van de leefomgeving.	Ja
Het Rijk bepaalt in afstemming met medeoverheden en maatschappelijke partijen voor welke zones rond Natura 2000-gebieden de aanpak nuttig en nodig is. Gebieden krijgen in eerste instantie de gelegenheid om een eigen aanpak tot stand te brengen om de drukfactoren op het nabijgelegen Natura 2000-gebied substantieel weg te nemen en toe te werken naar een gunstige staat van instandhouding door middel van het indien van een omwisselbesluit.	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit waarvan de effecten niet te beoordelen zijn.	Nee
Het Rijk maakt, rondom een aantal gebieden, samen met provincies en waterschappen bindende afspraken over systeemherstelmaatregelen gericht op natuurherstel; en maakt afspraken over de tijdige uitvoering daarvan.	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit waarvan de effecten niet te beoordelen zijn.	Nee
Het Rijk geeft medeoverheden een set van uitgangspunten om te komen tot een zorgvuldige weging en bepaling van keuzes voor andere ruimtelijke activiteiten dan landbouw binnen de begrenzing van deze gebieden.	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit waarvan de effecten niet te beoordelen zijn.	Nee
Het Rijk werkt, samen met medeoverheden, in beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw toe naar extensivering van de landbouw, vergelijkbaar met zonering rondom Natura 2000-gebieden.	Ja	Deze keuze was in de ontwerp-Nota zo geformuleerd: *'Extensiever landgebruik met minder gebruik van mest en gewasbeschermingsmiddelen, behoud van grasland, in sommige gevallen omzet van bouwland naar grasland en de juiste condities voor natuur in deze gebieden helpen om te*	Ja

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
		voldoen aan de KRW.' De nieuwe keuze maakt de maatregel concreter. Dit is dezelfde keuze als bij Water en bodem. Om die reden is deze keuze in paragraaf 2.7 slechts een keer opgenomen.	
Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.	Ja	Procesmatige toevoeging bij keuze hierboven. Ook onderdeel van de keuze bij integraal thema Water en bodem.	Nee
Het Rijk zet in grondwaterbeschermingsgebieden in op het verbeteren van de grondwaterkwaliteit.	Nee		
Het Rijk stuurt in deze gebieden op het terugdringen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.	Nee		
Het Rijk kiest in veenweidegebieden voor het gebiedsgericht verantwoord toebewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen.	Nee		
Het Rijk verkent de mogelijkheid van peilfixatie tot maximaal 40 cm drooglegging als generieke basismaatregel voor het gehele veenweidegebied. Wanneer een gemiddelde drooglegging van 40 cm in een peilvak is bereikt wordt hernieuwd afgewogen of de peilfixatie gehandhaafd wordt of dat continuering van de 40 cm drooglegging passender is.	Ja	Dit staat er in het ontwerp: *'Dat betekent dat in uitzonderlijke gevallen gemotiveerd naar beneden kan worden afgeweken van het uitgangspunt van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld. (Mede)overheden, in het bijzonder de waterschappen die verantwoordelijk zijn voor de peilbesluiten, geven hier met betrokkenheid van agrariërs en anderen invulling aan.'* De uitzonderingsgrond verdwijnt.	Ja
Het Rijk en medeoverheden minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water voor de hogere grondwaterstanden in veenweidegebieden.	Nee		
Rijk, medeoverheden en gebruikers van het gebied moeten meer ruimte maken voor het vasthouden en bergen van gebiedseigen water.	Nee		
Het Rijk ontwikkelt een provincie-overstijgende prioritering op basis van de opgaven en de fysische kenmerken.	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit waarvan de effecten niet te beoordelen zijn.	Nee
Het Rijk vraagt provincies aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels te realiseren op de locaties die hiervoor geschikt zijn als onderdeel van het Aanvalsplan Grutto.	Ja	Formulering gewijzigd. Dit staat er in de ontwerp-Nota: *'We realiseren aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels op de locaties die hiervoor geschikt zijn. Daarbij vormen aaneengesloten kerngebieden met optimaal beheer voor weidevogels, met daaromheen een substantiële schil van gebieden met openheid en rust in het broedseizoen en kruidenrijk grasland, het streefbeeld. Vrijwilligheid staat hierbij centraal.'* In plaats van om vrijwilligheid gaat het nu om een vraag aan de provincies. Dat maakt effecten alleen ook niet te beoordelen.	Nee
Robuust natuursysteem			
Rijk en provincies treffen de maatregelen die nodig zijn om de kwaliteit van de huidige natuur te verbeteren en verslechtering tegen te gaan, zoals het verminderen van stikstofneerslag, verdroging, vervuiling en versnippering. Hiermee geven we invulling aan de verplichtingen uit de NHV.	Ja	Hoewel in de ontwerp-Nota ook aan de Natuurherstelverordening (NHV) gerefereerd wordt, werd eerder niet expliciet gesteld dat er maatregelen getroffen worden om invulling aan de verplichtingen ervan te geven.	Ja
Het Rijk zoekt op strategisch niveau combinaties van de natuuropgave met andere opgaven zoals waterbeheer, klimaatadaptatie, kwaliteit leefomgeving bij woningbouw en verduurzaming van de landbouw door extensivering.	Ja	Intentie die niet tot wijziging van de effectbeoordeling leidt.	Nee
Het Rijk zet in op een natuurinclusieve samenleving buiten aangewezen natuurgebieden en een goede basiskwaliteit natuur (BKN) in heel Nederland. Dit wordt onder andere gerealiseerd met groenblauwe dooradering in het landelijk gebied, Groen in en om de Stad (GIOS), en natuurinclusieve ontwikkeling van bedrijventerreinen.	Ja	De formulering is gewijzigd, maar de basiskwaliteit natuur, het GIOS en het natuurinclusief, gecombineerd ruimtegebruik was al onderdeel van de ontwerp-Nota.	Nee
Het Rijk maakt afspraken met provincies over het zo snel mogelijk afronden van de bestaande restantopgave rond het Natuur Netwerk Nederland. Ook geven we samen met provincies invulling aan de landelijke Bossenstrategie.	Nee		

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Het Rijk kiest voor uitbreiding van het stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer en zet het gericht in, in met name zones rondom Natura 2000-gebieden, de kwetsbare watergebieden en veenweidegebieden.	Ja	De uitbreiding van het oppervlak voor agrarisch natuurbeheer is afgenomen t.o.v. de ontwerp-Nota (overeenkomstig met de Kamerbrief Weer ruimte voor Boer, Natuur en Bouw, 26 juni 2026).	Ja
Het Rijk werkt de aanvullende areaalopgave en de invulling daarvan de komende jaren verder uit.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'De kwaliteitsopgave en de areaalopgave voor natuur ten behoeve van de NHV wordt zoveel mogelijk ingevuld binnen het NNN.'* De wijziging is een procesbesluit.	Nee
Het Rijk zet voor de lange termijn in op het doorontwikkelen naar een robuust natuursysteem, waarbij een robuust natuursysteem meebeweegt met het veranderende klimaat.	Ja	Intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Gebiedseigen kenmerken en het natuurlijke systeem zijn leidend bij het realiseren van nieuwe natuur. Zo wordt aangesloten bij het lokale water- en bodemsysteem, de beschikbaarheid van zoetwater en inheemse plant- en diersoorten.	Ja	In de ontwerp-Nota is niet ingegaan op (de ontwikkeling van) nieuwe natuur, maar werd gesproken van het beperken van de benodigde uitbreiding van het natuurareaal.	Ja
Voor uitbreiding van natuur kijken we naar kansen voor combineren van natuur met andere opgaven, zoals maatregelen voor het hoofdwatersysteem, agrarisch natuurbeheer in de kwetsbare gebieden en UNESCO Werelderfgoed.	Ja	Intentiebesluit ('we kijken naar kansen') dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Daarnaast kijken we naar kansrijke verbindingen tussen natuurgebieden waarmee de leefgebieden van soorten op een ruimte-efficiënte manier kunnen worden uitgebreid.	Ja	Intentiebesluit ('we kijken naar kansen') dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Het Rijk zet voor glastuinbouw zoveel mogelijk in op intensivering, innovatie en clustering in de bestaande clustergebieden.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Voor glastuinbouw zetten we zoveel mogelijk in op groei via intensivering, innovatie en clustering in de bestaande clustergebieden.'* Geen expliciete inzet meer op groei.	Ja
Het Rijk stimuleert innovatieve koppelingen tussen intensieve veehouderij, de voedselindustrie en glastuinbouw, met als doel optimaal gebruik te kunnen maken van reststromen en beschikbare bronnen.	Nee		
Het Rijk verzoekt medeoverheden eerst naar versterking van bestaande clusters te kijken en pas daarna naar de mogelijkheden voor nieuwe concentratiegebieden op geschikte locaties - niet zijnde bestaande industrie- of bedrijventerreinen - waar potentie voor geothermie aanwezig is en/of restwarmte vrijkomt en waar slimme koppelingen met gebouwde omgeving of industrie te maken zijn.	Nee		
Het Rijk vraagt provincies gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafonds op te stellen om te werken aan duurzaam systeemherstel.	Nee		
Het Rijk verzoekt de medeoverheden om te zorgen dat er in een clustergebied voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar zijn of komen zodat dit niet wordt afgewenteld op andere gebieden.	Nee		
Vervallen integrale keuzes Deze keuzes stonden dus wél in de ontwerp-Nota, maar niet meer in de definitieve.			
Deze aanpak wordt zodanig opgesteld dat landbouwgronden met beperkte opgaven zoveel mogelijk ontzien worden van functiewijziging. De eenduidige aanpak wordt door de minister van LVVN in afstemming met alle departementen in de fysieke leefomgeving met grote ruimtelijke opgaven ontwikkeld. Aspecten die bij deze afweging een rol spelen zijn de landbouwstructuur en kwaliteit van de leefomgeving in een gebied.	*Ja*	*Integrale keuze is vervallen. De keuze is in het plan-MER aangeduid als principebesluit (cat. 3). De keuze leidde dus niet tot te beoordelen effecten, maar is als kans/risico aangestipt. Dat maakt het vervallen ervan geen essentiële wijziging.*	*Nee*
Het toekomstperspectief voor de melkveehouderij in het veenweidegebied wordt ondersteund door meer inzet van middelen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer en door het ontwikkelen van grondinstrumentarium. Daarnaast kan het verdienvermogen worden aangevuld met andere functies zoals agroforestry, zorg, CO2 vastlegging in veen, energieopwekking of recreatie.	*Ja*	*Integrale keuze is vervallen. De keuze is in het plan-MER aangeduid als principebesluit (cat. 3). De keuze leidde dus niet tot te beoordelen effecten, maar is als kans/risico aangestipt. Dat maakt het vervallen ervan geen essentiële wijziging.*	*Nee*
We realiseren aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels op de locaties die hier geschikt voor zijn. Daarbij vormen aaneengesloten kerngebieden met optimaal beheer voor	*Ja*	*Integrale keuze is vervallen. De keuze is in het plan-MER aangeduid als principebesluit (cat. 3). De keuze leidde dus niet tot te beoordelen effecten, maar is als kans/risico*	*Nee*

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
weidevogels, met daaromheen een substantiële schil van gebieden met openheid en rust in het broedseizoen en kruidenrijk grasland het streefbeeld. Vrijwilligheid staat hierbij centraal.		*aangestipt. Dat maakt het vervallen ervan geen essentiële wijziging.*	

2.4.2 *Verdere duiding*

Het kan zijn dat er keuzes in de ontwerp-Nota zaten, die niet in de nieuwe Nota Ruimte zijn opgenomen. Deze vervallen keuzes moeten in deze aanvulling ook worden aangestipt. Het niet doen van iets kan de impact op milieu en omgeving namelijk veranderen. Voor het thema landbouw en natuur zijn er drie vervallen keuzes categorie 3 (principebesluit). Categorie 3 houdt in de integrale keuze een kans of risico vormt. Nu deze keuzes vervallen vormen deze dus ook geen kans of risico meer.

In grote lijnen is er een aantal zaken veranderd ten opzichte van de ontwerp-Nota. Zo ligt de nadruk meer op beschermen van kwetsbare natuurgebieden door het beperken van stikstofuitstoot rondom Natura 2000-gebieden en wordt de Natuurherstelverordening (NHV) één op één overgenomen in de Nota Ruimte. Verder wordt er een sterkere koppeling gemaakt tussen het herstellen en behouden van natuur en het water- en bodemsysteem.

Ten opzichte van de ontwerp-Nota zijn er op het thema landbouw en natuur een aantal essentiële keuzes gewijzigd. Of en hoe deze uiteindelijk ook leiden tot wijzigingen in de algehele beoordeling is in paragraaf 2.7 beschreven.

2.5 Economie en energie

2.5.1 *Overzicht integrale keuzes*

In deze paragraaf zijn alle integrale keuzes voor het thema Economie en energie op een rij gezet. Daarbij is aangegeven of en hoe de keuze gewijzigd is ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. Voor dit integrale thema gaat het hierbij twee keer om een essentiële wijziging. De effecten van die essentiële wijziging zijn in het vervolg van deze paragraaf beoordeeld.

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Inzetten op regionale kansen voor economie en energie			
We vragen provincies en gemeenten om in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol te pakken op basis van de kansen en kenmerken van de regio, de regionale mozaïek. Daarbij is ook de samenhang met de ontwikkeling van het decentrale energiesysteem van belang. De volgende punten vormen in elk geval onderdeel van het beleid: (zie de vier rijen onder deze rij)	Ja	Zin verwijderd: *'De vier principes van de ruimtelijke strategie kunnen daarvoor de basis vormen (efficiënt benutten, beschermen, vraag en aanbod in samenhang en strategisch uitbreiden).'* Bijzin toegevoegd: *'de regionale mozaïek'.* Dit levert geen inhoudelijke wijziging.	Nee
Op basis van het ruimtelijk-economische profiel van de regio en een gedeeld beeld van de gewenste ontwikkeling richting naar de toekomst maken provincies periodiek programmeringsafspraken voor bedrijventerreinen (en indien van toepassing ook kantoren, campussen en havens). Deze zijn gebaseerd op behoefteramingen die door middel van een uniforme methodiek zijn opgesteld;	Ja	Bijzin verwijderd: "*Deze werkwijze is conform de beleidslijn Grip op grote bedrijfsvestigingen*". Dit levert geen inhoudelijke wijziging.	Nee
Het economische profiel, de behoefteraming en de gewenste ontwikkelrichting in de toekomst zijn bepalend voor de ruimtelijke opgaven in de regio: herontwikkeling, behouden en beter benutten, vraag en aanbod in samenhang en/of strategisch uitbreiden. Bij transformatie van ruimte voor economie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. Iedere regio heeft een unieke mix aan verschillende economische activiteiten die landen op verschillende werkmilieus; industrieel-, productie-, stedelijk- en innovatiemilieu. Deze zijn uitgebreid beschreven in de	Ja	Bijzin toegevoegd: "*Bij transformatie van ruimte voor economie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd*" Bijzin toegevoegd: "*Deze zijn beschreven in de Ruimtelijk Economische Visie, en zijn van belang voor het profiel en ontwikkelrichting voor de toekomst*" Compensatie is beperkte wijziging.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Ruimtelijk Economische Visie en zijn van belang voor het profiel en ontwikkelrichting voor de toekomst;			
Aandachtspunten daarbij zijn naast de regionale ook de nationale belangen en hun samenhang. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de moeilijker in te passen economische activiteiten die wel cruciaal zijn voor een samenhangend systeem, zoals grootschalige bedrijfsvestigingen voor maakindustrie, logistiek, datacenters of clusters daarvan;	Nee		Nee
Ten slotte is het in beeld brengen van de benodigde randvoorwaarden voor de toekomstige ruimtelijk-economische ontwikkeling van de werkmilieus van belang, zoals de benodigde infrastructuur en de beschikbaarheid van energie en water.	Nee		
We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio's, voldoende ruimte voor moeilijker in te passen economische activiteiten en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden.	Nee		
In alle Nederlandse regio's ziet het kabinet unieke kenmerken die maken dat bedrijven en mensen zich er vestigen en dagelijks een waardevolle bijdrage leveren aan een sterke Nederlandse economie. Het kabinet werkt aan een gebiedsgerichte aanpak en interventies in regionale economische ecosystemen en op campussen.	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit waarvan de effecten niet te beoordelen zijn.	Nee
We dragen als Rijk bij aan het stimuleren van de gezamenlijke (ruimtelijk-economische) ontwikkelrichting door te sturen met ruimtelijke randvoorwaarden. Daarbij richten we ons op opgaven als bereikbaarheid, energie en woningbouw via mobiliteitsnetwerken, verstedelijkingslocaties (woonmilieus, arbeid). Regionaal-economische ontwikkeling wordt expliciet meegewogen in de besluitvorming daarover.	Nee		
We kunnen specifieke op de economie gerichte impulsen geven, zoals gebeurd is in Eindhoven met Project Beethoven en met het Nationaal Programma Groningen, waarbij ook voorzien is in een aanzienlijke regionaal economische impuls. Daarnaast is voorzien in een economische impuls in Zuid-Limburg. Voor de Einstein Telescoop in Zuid-Limburg is een bijdrage gereserveerd in het Nationaal Groeifonds. Een definitief besluit over de locatie van de Einstein Telescoop wordt genomen in 2026. Ook wordt bezien of vanuit het Rijk meer sturing gewenst is bij de totstandkoming van een vierde hyperconnectiviteitscluster in bijvoorbeeld de Metropoolregio Amsterdam.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Voor de Einstein Telescoop in Zuid-Limburg is een bijdrage gereserveerd in het Nationaal Groeifonds van in totaal 870 miljoen euro.'* Die specificatie is verwijderd. Verwijdering van financiële reservering heeft geen invloed op de effecten.	Nee
Daarbij zetten we vooral in op het zo goed mogelijk benutten van wat er al is, gezien de beperkte middelen voor investeringen in economie en mobiliteit. Ten aanzien van gerichte investeringen in netwerken voor goederen en grondstoffen kan gedacht worden aan grootschalige structuurversterkende infrastructuur, die op deze manier voor personenvervoer al verder uitgewerkt zijn.	Ja	Aanpassing tekst: "*Structuurversterkende infrastructuur*" is vervangen door "*grootschalige structuurversterkende infrastructuur*" Effecten blijven vergelijkbaar.	Nee
Met betrekking tot digitale infrastructuur richt de inzet van het Rijk zich naast een goede lokale inpassing van antennes en telecomkabels op de bredere inpassing van datacenters en zeekabels als belangrijke onderdelen van ons digitale vestgingsklimaat.	Ja	De formulering van deze keuze is nieuw, maar het belang van antennes, telecomkabels, datacenters en zeekabels zat al in de ontwerp-Nota.	Nee
Ten aanzien van datacenters werkt het Rijk samen met provincies aan een geïntegreerde nationale aanpak datacenters. Hierin brengen we de ontwikkeling van datacentercapaciteit in samenhang met de bredere ruimtelijk-economische en energetische opgaven, waarbij de complexe puzzel van ruimte,	Ja	Nieuwe keuze: procesbesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
netcapaciteit, energie en digitale soevereiniteit integraal wordt gelegd. Er is toenemende politieke en maatschappelijke aandacht voor datacentra: enerzijds vanwege de ruimtelijke en energetische druk, anderzijds omdat datacentercapaciteit essentieel is voor ons vestigingsklimaat, rekenkracht voor AI en digitale soevereiniteit. Het Rijk neemt daarin een sterkere regierol dan voorheen, in samenspraak met decentrale overheden en de sector. Concreet verkennen we locaties en oplossingen die bijdragen aan zowel digitale soevereiniteit als een verantwoorde ruimtelijk-energetische inpassing.			
Ten aanzien van zeekabels zet het Kabinet in op het stimuleren van nieuwe zeekabelaanlandingen samen met de Zeekabel Coalitie en het actief positioneren van Nederland als aantrekkelijke aanlandlocatie. Europa en Nederland werken daarbij, in het licht van de veranderde geopolitieke omstandigheden, aan strategische zeekabelverbindingen (Cable Projects of European Interest), die onze weerbaarheid en autonomie versterken met meer routediversiteit en redundantie.	Ja	Nieuwe keuze: intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Ook voor keuzes over defensie-industrie sluiten we aan bij de kansen van regionale ruimtelijk-economische ecosystemen, regionale kenmerken en gezamenlijk gewenste ontwikkelrichtingen.	Nee		
In het LOE (in oprichting) (Landelijk ondersteuningsprogramma energietransitie) zetten Rijk, medeoverheden en netbeheerders zich gezamenlijk in om vraag en aanbod en het benutten van de regionale kansen en kenmerken voor het decentrale energiesysteem. Het LOE doet dit onder andere via het IBW (interbestuurlijke werkwijze)-proces. Het IBW zet in op energieafspraken tussen Rijk, medeoverheden en netbeheerders op basis van energiebeelden en gebiedsuitwerkingen. Hiermee beoogt IBW vraag en aanbod in deze energietransitie in balans te brengen.	Ja	Aanpassing: Het LOE vervangt de Interbestuurlijke Samenwerkingsagenda. Aanpassing: Verwijzing naar instrumentarium IBW-proces. Aanpassing: Het inzetten op energiebeelden en gebiedsuitwerkingen samen met energiebeheerders. De aanpassingen betreffen voornamelijk een aanpassing in het proces concretisering van de uitvoering. De doelstelling van de integrale keuze blijft ongewijzigd.	Nee
We richten het energiesysteem zo in dat we een weerbare energievoorziening hebben en dat we verantwoord omgaan met hoeveel publieke netten er moeten worden aangelegd. Op plekken waar veel energiefuncties samenkomen onderzoeken we een programmatische aanpak.	Nee		
Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen			
We kiezen ervoor om de bedrijventerreinen zoveel mogelijk te beschermen, beter te benutten, waar nodig strategisch uit te breiden en waar nodig een verbeterslag te slaan op het gebied van verduurzaming, vergroening en klimaatadaptatie.	Ja	Keuze ontwerp-Nota: *'We kiezen ervoor om de bedrijventerreinen zoveel mogelijk te beschermen, beter te benutten en waar nodig strategisch uit te breiden.'* De zin is uitgebreid met algemene intenties, die niet afwijken van de koers van de ontwerp-Nota.	Nee
Bij transformatie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. De prognoses van economische groei en demografische ontwikkelingen laten een indicatieve omvang van ruimte voor economie zien van 3,5% van de totale oppervlakte van Nederland in 2050, op dit moment is dat 2,8%. Dit is voor Nederland als geheel de indicatie, per regio's verschilt de behoefte voor economie zowel in ruimte als in type werkmilieu.	Ja	Keuze ontwerp-Nota: *'Als uitgangspunt geldt dat we de ruimte voor economie zoveel mogelijk beschermen, door het huidige areaal aan ruimte te koesteren. Bij noodzakelijke transformatie wordt dit waar nodig ruimtelijk lokaal gecompenseerd.'* De ruimtevraag is geconcretiseerd; om dat te behalen is extra ontwikkeling nodig. Hoewel daar in de Nota geen uitspraken over zijn gedaan, wordt de concretisering wel als essentiële wijziging beschouwd.	Ja
We hebben extra aandacht voor het beschermen van locaties met unieke kenmerken, zoals locaties met activiteiten met een hoge milieubelasting, grootschalig en water- en kadegebonden terreinen en terreinen met een goede multimodale bereikbaarheid.	Ja	Bijvoeglijk naamwoord *'grootschalig'* toegevoegd. Effect veranertd daardoor niet.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
We willen de huidige milieuruimte beter benutten door in gebieden met een milieubelasting alleen activiteiten toe te staan die deze milieuruimte nodig hebben.	Nee		
We kiezen voor verduurzaming van bedrijventerreinen en het benutten van de kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling tussen opwek, opslag en afname van energie, water, grondstoffen etc. Bijvoorbeeld door in te zetten op de zogenaamde energy hubs.	Ja	Keuze ontwerp-Nota: *'We kiezen voor verduurzaming van bedrijventerreinen en het benutten van de kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling tussen opwek, opslag en afname van energie, zogenaamde energy hubs.'* Water en grondstoffen zijn toegevoegd, maar de intentie van de keuze wijzigt niet essentieel.	Nee
Watergebruikers worden gevraagd rekening te houden met droogte, watertekorten en -overlast en verzilting en zelf maatregelen te treffen.	Nee		
We vragen aan de decentrale overheden om hierin samen met ons op te trekken en in ieder geval: De terreinen in hun regio met unieke kenmerken te beschermen en beter te benutten én regionaal af te stemmen over uitbreiding en ontwikkeling;	Nee		
We vragen aan de decentrale overheden om hierin samen met ons op te trekken en in ieder geval: Ervoor te zorgen dat er naast ruimte voor stuwende internationaal opererende bedrijven ook voldoende ruimte voor stadsverzorgende functies op bedrijventerreinen is;	Nee		
We vragen aan de decentrale overheden om hierin samen met ons op te trekken en in ieder geval: Blijven investeren in bestaande bedrijventerreinen zodat het terrein aansluit bij de vestigingsbehoefte van nu en de toekomst, we behouden zoveel mogelijk de economische functie van deze terreinen;	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Verouderende bedrijventerreinen te herontwikkelen zodat het terrein aansluit bij de vestigingsbehoefte van nu en de toekomst; we behouden zoveel mogelijk de economische functie van deze terreinen;'* De formulering is gewijzigd. Omdat de intentie niet verandert en het om een nader uit te voeren oproep aan decentrale overheden gaat, is dit geen essentiële wijziging.	Nee
We vragen aan de decentrale overheden om hierin samen met ons op te trekken en in ieder geval: Bij de terreinen in te zetten op besparen, verduurzamen, natuurinclusief, klimaatadaptief inrichten.	Nee		
Ook vragen we medeoverheden strategisch uit te breiden indien het planaanbod op de bestaande bedrijventerreinen niet toereikend is voor ontwikkeling van economische bedrijvigheid	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We breiden strategisch uit indien het planaanbod op de bestaande bedrijventerreinen niet toereikend is voor ontwikkeling van economische bedrijvigheid – lokaal/ regionaal en boven - regionaal – in de (deel)regio.'* Formulering gewijzigd: vraag wordt aan medeoverheden gesteld. Proces-/intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We bieden de medeoverheden handelingsperspectief door in beeld te brengen om welke instrumentering deze keuzes vragen. We beschermen de grotere innovatiemilieus en stimuleren een zorgvuldige ontwikkeling van de lokale kennisecosystemen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We bieden de medeoverheden handelingsperspectief door in beeld te brengen om welke instrumentering deze keuzes vragen.'* De tweede zin is dus nieuw. Echter, innovatiemilieus worden ook in de ontwerp-Nota genoemd. Deze intentie vormt dus geen essentiële wijziging.	Nee
Versterken en benutten van innovatieve en stedelijke werkmilieus			
We beschermen de grotere innovatiemilieus en stimuleren een zorgvuldige ontwikkeling van de lokale kennisecosystemen.	Ja	Zie de keuze hierboven. Deze intentie vormt geen essentiële wijziging en is niet op effecten te beoordelen.	Nee
We kiezen voor een zorgvuldige ontwikkeling van campussen waarin het onderzoeks- en innovatie-ecosysteem centraal staat, daarbij past alleen een selectieve inzet op studentenhuisvesting.	Ja	Nieuwe keuze. Echter, 'zorgvuldige ontwikkeling' en 'selectieve inzet' zijn onvoldoende concreet en niet-plaatsgebonden om te leiden tot te beoordelen effecten.	Nee
We streven naar een regionale balans tussen wonen en werken. Ruimte voor werk groeit mee met de regionale ontwikkeling.	Nee		
We werken met provincies, gemeenten en regio's op basis van de VISTA-strategie (Versterken, Initiëren, Stimuleren, Transformeren en Accommoderen) uit Hoofdstuk 9 aan lange termijn ruimtelijk-economische ontwikkeling in relatie tot woningbouw. Daarbij sturen we via ruimtelijke	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We werken met provincies, gemeenten en regio's op basis van de VISTA-strategie (versterken, initiëren, stimuleren, transformeren en accommoderen) aan een gedifferentieerde inzet voor lange termijn ruimtelijk-economische ontwikkeling in relatie tot*	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
randvoorwaarden, zoals het type verstedelijkingslocaties, het mobiliteitsnetwerk en energienetwerken.		*woningbouw. Daarbij sturen we met ruimtelijke randvoorwaarden, zoals type verstedelijkingslocaties, het mobiliteitsnetwerk en energienetwerken.'* Formulering is aangepast; nadruk ligt meer op woningbouw. Dit is geen essentiële wijziging.	
Verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve haven- en industrieclusters			
We beschouwen de energie-intensieve haven- en industrieclusters als van nationaal belang en versterken de Rijksregie op de ruimtelijke ordening in en om deze clusters. Hiertoe ontwikkelen we een nationale ruimtelijk-economische strategie voor de haven- en industrieclusters. Deze gaat uit van meer samenhangende sturing op de clusters, beredenerend vanuit een vijftal cruciale systemen (logistiek – chemie - grondstoffen – energie - fossiel) en in samenhang met internationale ontwikkelingen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'In de havengebieden en bij de intensieve industrie wordt regie en sturing gegeven aan complexe samenhang van mondiale bewegingen op energie en economie. Per cluster wordt hiervoor in samenspraak met de regio een ruimtelijk-economische strategie en aanpak ontwikkeld.'* Dit is een procesbesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We benutten en versterken de NOVEX-structuur om uitwerking en uitvoering te geven aan deze strategie. Voor elk cluster gaan Rijk en regio gezamenlijk toewerken naar een (a) strategisch profiel, (b) ruimtelijk handelingsperspectief en (c) bijbehorend instrumentarium. Bredere leefomgevingsopgaven, denk aan gezondheid, natuur en landschap, worden daarin integraal meegenomen. De clusterspecifieke consequenties en de vertaling van de gekozen richting worden samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Doel is te komen tot een optimaal samenspel van rollen en bevoegdheden met meer doorzettingskracht. Hiervoor zullen voor de NOVEX-gebieden de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen. Voor Powerport-regio Moerdijk benutten we de interbestuurlijke samenwerking in de Powerportregio Moerdijk.	Ja	Dit is een intentie-/procesbesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We ontwikkelen een methodiek om de fysieke- en milieucontouren van de haven- en industrieclusters beter vast te leggen, te beschermen en te voorkomen dat deze ruimte wordt ingeperkt. Door een eenduidige uitgangssituatie te creëren worden zowel bedrijven als omwonenden beter beschermd en meer duidelijkheid geboden. Hierbij is ook van belang dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om productieprocessen verder te verschonen. We verkennen verschillende sturingsopties en instrumenten onder de Omgevingswet. Onderdeel van dit traject is ook het in kaart brengen van wat er regionaal al loopt om de contouren te borgen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We gaan de fysieke contouren en de milieucontouren van de industrieclusters van rijkswege vastleggen. Per industriecluster is hiervoor maatwerk nodig, om te komen tot passende contouren voor bijvoorbeeld geluidsbelasting en plaatsgebonden risico. Hierbij is ook van belang dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om productieprocessen verder te verschonen. Om zo de bestaande ruimte te beschermen, een eenduidige uitgangssituatie te creëren en zowel bedrijven als omwonenden beter te beschermen en duidelijkheid te bieden.'* De toevoegingen leiden niet tot gewijzigde effecten.	Nee
Haven- en industriële functies en grootschalige energiefuncties krijgen in en waar mogelijk rond de clusters voorrang boven andere functies. Het beschermen van de benodigde (milieu)ruimte vraagt dat grootschalige woningbouwplannen nabij de haven- en industrieclusters zorgvuldig worden gepland. Nederland kent een grote woningbouwopgave, maar niemand is erbij gebaat als deze locaties zich dusdanig dicht op de clusters bevinden dat ofwel de industrie niet redelijkerwijs duurzaam kan opereren, ofwel een gezonde leefomgeving voor nieuwe bewoners niet is gewaarborgd. Dit vraagt op sommige plekken juist om een scherpere scheiding van functies en duidelijke ruimtelijke keuzes. We kiezen ervoor om geen nieuwe woningbouw in of aan de randen van de haven- en industrieclusters te plannen die de (milieu)ruimte voor de economische en energie-activiteiten kan inperken. Waar mogelijk bufferen of zoneren we om de negatieve gevolgen op de leefomgeving te beperken. We werken dit gebiedsgericht uit	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Haven- en industriële functies en grootschalige energiefuncties krijgen in en waar mogelijk rond de vijf industrieclusters voorrang boven andere functies. Het beschermen van de benodigde (milieu) ruimte vraagt dat grootschalige woningbouwplannen nabij de industrieclusters zorgvuldig worden gepland. Nederland kent een grote woningbouwopgave, maar niemand is erbij gebaat als deze locaties zich dusdanig dicht op de clusters bevinden dat ofwel de industrie niet redelijkerwijs duurzaam kan opereren, ofwel een gezonde leefomgeving voor nieuwe bewoners niet is gewaarborgd. Dit vraagt op sommige plekken juist om een scherpere scheiding van functies en duidelijke ruimtelijke keuzes. We kiezen ervoor om geen nieuwe woningbouw in of aan de randen van de vijf industrieclusters te plannen die de (milieu)ruimte voor de economische en energie-activiteiten kan inperken. Waar mogelijk bufferen of zoneren we om de negatieve gevolgen op de leefomgeving te beperken. We werken dit*	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
waarbij uitgangspunt is dat vastgestelde woningbouwplannen niet ter discussie komen te staan. Ook kan er worden gestuurd op de vestiging van nieuwe bedrijven met hoge milieubelasting zo ver mogelijk van woongebied af. Er is wel schuifruimte nodig om dat te kunnen doen. We verkennen hoe we als Rijk integraler kunnen investeren in de clusters door bestaande instrumenten en budgetten vanuit nationale programma's en beleid slim te combineren en meer gebiedsgericht in te zetten. Daarnaast verkennen we welke aanvullende instrumenten kansrijk zijn voor de ruimtelijk-economische sturing op de clusters, zoals deelnemingenbeleid of grondbeleid. Per cluster kan de mogelijke inzet hiervan er verschillend uitzien.		*gebiedsgericht uit waarbij uitgangspunt is dat vastgestelde woningbouwplannen niet ter discussie komen te staan. Ook kan er worden gestuurd op de vestiging van nieuwe bedrijven met hoge milieubelasting zo ver mogelijk van woongebied af. Er is wel schuifruimte nodig om dat te kunnen doen.'* Het uitgangspunt van voorrang is niet gewijzigd. De toegevoegde verkenning van integrale investeringen en aanvullende sturingsinstrumenten vormen geen essentiële wijziging.	
We zetten in op multifunctioneel ruimtegebruik, het intensiever benutten van huidige kavels en het efficiënter gebruiken van nieuwe kavels. Samen met de partijen in de clusters onderzoeken we handelingsperspectieven om hier beter op te kunnen sturen. We zetten in op het zorgvuldig omgaan met hoogwaardige locaties, zoals locaties waar activiteiten met hoge milieubelasting plaatsvinden, of met multimodale bereikbaarheid. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met de belangen en (groei)ambities van deze gevestigde bedrijven en hun rol in het regionale ecosysteem.	Ja	In plaats van *'Samen met de partijen in de clusters onderzoeken we handelingsperspectieven om hier beter op te kunnen sturen.'* staat dit in de ontwerp-Nota: *'Voor elk industriecluster voeren we met de regionale stakeholders het strategische gesprek over welk type nieuwe activiteiten (economische activiteiten of onderdelen van het energiesysteem) nu echt in de haven- en industrieclusters gefaciliteerd moet worden en waar er uitwijkmogelijkheden zijn, naar de randen van de industrieclusters of satellietlocaties.'* Dit is geen essentiële wijziging, maar een nuanceverschil in sturing/uitwerking.	Nee
Verder gaat het Rijk de mogelijkheid uitwerken om binnen de clusters versnellingsgebieden aan te wijzen in het kader van de Europese Clean Industrial Deal en Net Zero Industry Act. Met deze 'versnellingsgebieden' kan, middels financiële hulp en stimulerend beleid en regelgeving uit Europa, de vestiging van nieuwe bedrijven voor de ontwikkeling van schone technologieën maximaal worden ondersteund.	Nee		
Bij de clusters aan de kust liggen kansen voor het benutten van brak of zout water als duurzaam beschikbaar proceswater. Landinwaarts geldt dat zoetwaterbeschikbaarheid in de toekomst niet meer altijd vanzelfsprekend is. Tevens zullen (periodiek) lozingsbeperkingen gaan gelden. Er zal moeten worden gezocht naar aanpassingen waardoor functies beter bestand zijn tegen langere periodes van droogte en watertekorten. Bijvoorbeeld door aanpassing van bedrijfsvoering, te denken valt aan luchtkoeling en gesloten koelsystemen. Voor fysieke uitbreidingen van haven- en industrieclusters geldt dat dit veelal gepaard zal gaan met aanvullende opgaven ten aanzien van zoetwaterberging en waterveiligheid.	Nee		
Gelet op de verwachte ruimte-schaarste wordt voor een aantal haven- en industrieclusters nu al gekeken naar (potentiële) uitbreidingslocaties. Het gaat om strategische ruimte die niet in andere clusters te vinden is of die specifiek nodig is voor het gebied ten behoeve van vraag-aanbod-combinaties of specialisaties in het gebied. Zo wordt in Noord-Nederland gewerkt aan de ontwikkeling van de Oostpolder, direct grenzend aan de Eemshaven. In het Noordzeekanaalgebied lopen, in NOVEX-verband, verkenningen rond de ontwikkeling van Energiehaven en er wordt gecombineerde inpassing van functies in de Houtrakpolder onderzocht. Voor North Sea Port District hebben Rijk en regio afgesproken een gezamenlijke voorverkenning te doen de kansen, nut en noodzaak en bijbehorende voorwaarden voor een zeehaven- en industrie-ontwikkeling in de Westelijke Kanaalzone. Voor de Rotterdamse haven zijn Rijk, provincie Zuid-Holland, Gemeente Rotterdam en Havenbedrijf Rotterdam in januari 2026 een verkenning gestart naar verschillende oplossingsrichtingen voor het ruimtegebrek in	Ja	Het eerste deel van deze keuze (t/m '… Houtrakpolder onderzocht.') zat al in de ontwerp-Nota. De daaropvolgende toevoeging is een actualisatie van (ook al in de ontwerp-Nota opgenomen) procesbesluit, dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
de haven en een impuls voor de leefomgeving. De koppeling van de twee doelstellingen – oplossing van het dreigende ruimtetekort en de impuls voor de leefomgeving - onderkent het belang van een sterke metropool en een vitale regio voor de transitie van de haven.			
Ten aanzien van ruimtegebrek is afgesproken drie oplossingsrichtingen te verkennen: • Het intensiveren en optimaliseren van het ruimtegebruik in de bestaande haven; • Het benutten van het potentieel op bestaande bedrijventerreinen in de regio, het realiseren van een beperkte landwaartse uitbreiding van de Rotterdamse haven en het realiseren van een beperkte uitbreiding van de bestaande regionale bedrijventerreinen; • Een zeewaartse uitbreiding van de Rotterdamse haven.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Wel wordt momenteel een startbeslissing voorbereid voor een verkenning naar het ruimtegebrek in de Rotterdamse haven en het versterken van de leefomgeving. Daarbij is een zeewaartse uitbreiding één van de te onderzoeken oplossingsrichtingen, naast het intensiveren en optimaliseren van de bestaande ruimte en de potentie van het benutten van bestaande bedrijventerreinen in de regio.'* Dit is dus inmiddels afgesproken. De wijziging leidt niet tot een verandering van de effecten.	Nee
In de regio Moerdijk komen veel ruimtelijke opgaven samen die van belang zijn voor de strategische autonomie van Nederland. Het haven- en industriecluster Moerdijk is een strategisch nationaal en internationaal knooppunt voor energie, industrie en (haven)logistiek met een profiel gericht op groene chemie en circulaire ketens, kritieke grondstoffen en metalen, versterking huidige en opkomende waardeketens en grootschalige energie infrastructuur. De komende jaren staan er meerdere landelijke (energie)projecten gepland in deze regio. De ruimtelijke druk op de haven- en industrieclusters, waaronder Moerdijk, is hoog en er is een goede afweging nodig over hoe ruimtelijke opgaven in verschillende gebieden te verdelen. Moerdijk maakt daarmee integraal onderdeel uit van de ruimtelijke-economische strategie voor de haven- en industrieclusters van nationaal belang. Tegelijkertijd gaat het ook over de ontwikkeling van het dorp Moerdijk en de leefbaarheid in de bredere omgeving en andere woonkernen. Verdere uitwerking van het nationaal strategisch profiel van het haven- en industriecluster en de vaststelling daarvan vindt daarom plaats als onderdeel van het integrale ontwikkelvraagstuk in de Powerportregio Moerdijk. Het Rijk heeft een herijking gedaan van de ruimtevraag in Moerdijk vanuit nationaal belang en zet daarmee tot 2050 in op de meest concrete opgaven die nu bekend zijn. Het gaat om het realiseren van de energieprojecten die al in procedure zijn, een bijdrage aan de ontwikkeling van het nationale energiesysteem o.b.v. PEH II en het borgen van de strategische rol van Moerdijk in de ketens voor groene chemie, kritieke grondstoffen en metalen, inclusief de autonome verduurzaming van de industrie en de transitie naar circulaire ketens. Het Rijk, de provincie Noord-Brabant en de gemeente Moerdijk werken gezamenlijk deze opgave verder uit om een integrale afweging te kunnen maken over het behoud van het dorp Moerdijk, waarbij de leefbaarheid in het hele gebied gewaarborgd kan worden en tegelijkertijd een duurzaam en levensvatbaar toekomstperspectief voor het haven- en industriecluster Moerdijk wordt gerealiseerd passend bij het nationaal strategisch profiel.	Ja	In de nieuwe Nota is meer en specifieker aandacht voor (de Powerportregio) Moerdijk: *'De komende jaren staan er meerdere landelijke (energie)projecten gepland in deze regio.'* En: *'Het Rijk heeft een herijking gedaan van de ruimtevraag in Moerdijk vanuit nationaal belang en zet daarmee tot 2050 in op de meest concrete opgaven die nu bekend zijn. Het gaat om het realiseren van de energieprojecten die al in procedure zijn, een bijdrage aan de ontwikkeling van het nationale energiesysteem o.b.v. PEH II en het borgen van de strategische rol van Moerdijk in de ketens voor groene chemie, kritieke grondstoffen en metalen, inclusief de autonome verduurzaming van de industrie en de transitie naar circulaire ketens.'* Hoewel de teksten ingrijpend voor (de regio) Moerdijk kunnen zijn, kan er op basis van alleen deze teksten niet worden gesproken van een essentiële wijziging ten opzichte van de ontwerp-Nota. Ook daarin werden de belangen en opgaven van de regio namelijk benoemd. De nieuwe teksten bevatten daarnaast geen concrete maatregelen.	Nee
De nationale prognose ruimtebehoefte industrie dient als basis voor een periodieke monitor die zal worden opgezet rond ruimtevraag en -aanbod in de clusters.	Ja	Nieuwe proceskeuze, die niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten			
De huidige corridors en clusters beter beschermen en benutten door de doorontwikkeling daarvan en het toevoegen van economische en maatschappelijke waarde door investeringen	Nee		

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
van het Rijk, om gericht te voorzien in passende randvoorwaarden. De categorisering van het hoofdwegennet zal bijdragen aan het inzichtelijk maken van het ontwikkelperspectief van de corridors, en wat voor aanpassingen er nodig zullen zijn richting 2050. Doorontwikkeling gaat verder gepaard met randvoorwaardelijke uitbreiding van netwerken voor energie (waaronder waterstof en elektriciteit), goederen en grondstoffen, overslag, laadfaciliteiten voor elektrisch vrachtvervoer en verzorgingsplaatsen, en de ruimtelijke reserveringen.			
Met provincies inzetten op het intensiever benutten en meer multifunctioneel gebruiken van bestaande clusters van grootschalige bedrijven door bijvoorbeeld kansen voor de opwek van energie (wind en zon) en natuurinclusief en klimaatadaptief verder te ontwikkelen.	Nee		
Het Rijk wijst een aantal nationale knooppunten aan voor bescherming, ontwikkeling en zoekgebieden voor strategische uitbreiding. De aanwijzing gaat gepaard met noodzakelijke rijksbrede investeringen en ruimtelijke reserveringen. Het gaat hier om knooppunten die van belang zijn op de (inter)nationale corridors én de belangrijke schakels met transport binnen Nederland. Ten aanzien van gerichte investeringen in netwerken voor goederen en grondstoffen kan gedacht worden aan 'structuurversterkende infrastructuur', die op deze manier voor personenvervoer al verder uitgewerkt zijn. Het Rijk zal deze in samenspraak met provincies en gemeenten verkennen, om een zorgvuldige afweging te maken tussen lokale, regionale en nationale effecten en belangen. Er wordt onder meer rekening gehouden met klimaat, energie, natuur, water, verduurzaming en de verstedelijkingsopgave.	Nee		
De huidige corridors en knooppunten zullen daarbij de voorkeur hebben, tenzij de omstandigheden sterk wijzigen (ja, mits). Het is te voorzien dat voor het gros van het internationale vervoer de huidige west-oost-hoofdtransportroutes in stand blijven, terwijl voor het nationale vervoer ook andere transportassen relevant kunnen zijn. Maar veranderen die omstandigheden (nu of later), dan is heroverweging ook nodig. Daarnaast vraagt de groei van de economie ruimte, op de (vervoers)netwerken maar ook fysiek. We werken met de betreffende regio's uit wat dit voor opgave met zich meebrengt.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'... terwijl voor het nationale vervoer dit niet de meest voorkomende transportassen zijn.'* i.p.v. deze nieuwe tekst: *'... terwijl voor het nationale vervoer ook andere transportassen relevant kunnen zijn.'* Formulering is aangepast, maar de inhoud wijzigt niet wezenlijk.	Nee
Behoud van binnenvaartroutes, bewust van verminderde vervoerscapaciteit bij droogte, en het verkennen van de noodzakelijke uitbreiding spoor- en wegcapaciteit. Maatregelen voor waterveiligheid, waterbeschikbaarheid, binnenvaart en havens kunnen elkaar versterken.	Nee		
We geven de hoogste prioriteit aan de uitdaging om netcongestie op te lossen en onze energie-infrastructuur fors uit te breiden en te verzwaren. Dit is immers randvoorwaardelijk voor het behalen van de ambities op het gebied van onder andere woningbouw, mobiliteit en economie. Als Rijk zetten we erop in de benodigde (ruimtelijke) processen en procedures te versoepelen en te versnellen. Ook werkt het ministerie van BZK aan landelijke regelgeving voor het netbewust bouwen van nieuwbouwwoningen.	Ja	Formulering gewijzigd: *'we geven de hoogste prioriteit'* i.p.v. *'we geven prioriteit'* en *'Ook werkt het ministerie van BZK aan landelijke regelgeving voor het netbewust bouwen van nieuwbouwwoningen'* i.p.v. *'Ook werken we samen met provincies aan (experimenteer)ruimte in regelgeving, zoals voor het versnellen van netbewuste nieuwbouw'*. De inhoud is niet wezenlijk gewijzigd.	Nee
We zetten in op spreiding van grootschalig energieaanbod en verkennen de mogelijkheden - om productie in het binnenland te vergroten, bijvoorbeeld via diepe aanlandingen, om zo	Ja	De inzet op spreiding van het grootschalig energieaanbod is een nieuwe keuze.	Ja

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
transportcapaciteit optimaal te benutten. De precieze mogelijkheden en implicaties worden komende tijd nader onderzocht.			
We anticiperen op de ruimtebehoefte voor de verschillende noodzakelijke onderdelen van het energiesysteem door op strategische locaties ruimte reserveren.	Ja	Formulering is gewijzigd, maar de inhoudelijke lijn zat al in de ontwerp-Nota.	
Door vervoer via buisleidingen in een multimodaal goederenvervoersysteem te stimuleren (langjarig voor grote volumes), willen we zo het bovengronds transport van gevaarlijk stoffen te beperken. Het bovengrondse vervoer van gevaarlijke stoffen zal daarbij niet volledig verdwijnen; bovengrondse modaliteiten blijven een belangrijke complementaire rol spelen.	Nee		
Het Rijk faciliteert de Delta Rhine Corridor om daarmee nieuwe ondergrondse infrastructuur tussen de Rotterdamse Haven en de grens met Duitsland, bij Venlo, te realiseren. Richting 2032/2033 zullen in de DRC een waterstof- en twee CO_2-leidingen worden gerealiseerd. In de PEH-strook, waar de Delta Rhine Corridor gebruik van maakt, blijft ruimte voor andere buisleidingen, bijvoorbeeld voor het vervoer van ammoniak of andere gevaarlijke stoffen.	Nee		
Met het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) kiest het Rijk voor gegarandeerde havencapaciteit voor de taken in het teken van Host Nation Support (HNS). Aanvullend moet ook rekening worden gehouden met infrastructuur in het achterland voor de doorvoer van militair materieel en personeel.	Nee		
Bij investeringen in de infrastructuur voor defensieactiviteiten kijken hoe die tegelijkertijd ook ten goede komen aan andere opgaven en meer koppelkansen zoals goederenvervoer.	Nee		
Ons land heeft van oudsher een bijzondere relatie met water. Water kan ons bedreigen en is tegelijk onmisbaar voor onze economie en voor onze positie als handelsland. Als laaggelegen delta is waterveiligheid een basisvoorwaarde voor een leefbaar en welvarend Nederland. Maar ook de bodem(kwaliteit), de waterkwaliteit en waterbeschikbaarheid hebben direct effect op onze welvaart, zoals we bijvoorbeeld de afgelopen jaren al enkele keren hebben ervaren met de effecten van lange droge periodes. Door te werken met de natuurlijke kenmerken en beperkingen van ons water- en bodemsysteem houden we ons land ook op lange termijn veilig, leefbaar, veerkrachtig en economisch sterk. Bijvoorbeeld door bij tracékeuze, locatiekeuze van terreinen en inrichting van terreinen voor Economie en Energie rekening te houden met het water en bodemsysteem en de te verwachten effecten van de klimaatsverandering zoals zeespiegelstijging, verzilting, waterschaarste, bodemdaling of extreme neerslag. Denk daarbij aan het benutten van zout water, het slim omgaan met de ruimte in de ondergrond, rekening houden met reserveringsruimte voor dijkversterking, wateroverlast en overstromingsrisico's en watertekorten. Concreet zet het Rijk bijvoorbeeld in op verbeterde sturing op watervragers door helderheid te geven over de te verwachten waterschaarste zodat gebruikers zich kunnen aanpassen en waterbeschikbaarheid beter meegenomen kan worden in de ruimtelijke plannen.	Ja	Deze passage is nieuw, maar de hoofdlijn ervan zat al in de ontwerp-Nota. Er zijn wel twee aanvullingen: • Er wordt explicieter gemaakt dat het water- en bodemsysteem een richtinggevend kader vormt voor ruimtelijke keuzes bij Economie en energie. • Er wordt sterker ingezet op sturing van watervragers. Het geven van helderheid over verwachte waterschaarste zou tot beperkingen in watergebruik kunnen leiden. Echter, de keuze wijkt beperkt af van de ontwerp-Nota (waarin staat dat *'de watervraag beter moet aansluiten op de (teruglopende) beschikbaarheid vanuit het systeem'*). De nieuwe toevoeging is daarnaast weinig concreet. Water en bodem komen prominenter in de nieuwe Nota terug. Deze intentiekeuze leidt niet tot te beoordelen effecten.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Vervallen integrale keuzes Deze keuzes stonden dus wél in de ontwerp-Nota, maar niet meer in de definitieve.			
De huidige corridors en knooppunten zullen daarbij de voorkeur hebben tenzij de omstandigheden sterk wijzigen (ja, mits). Het is te voorzien dat voor het gros van het internationale vervoer de huidige west-oost hoofdtransportroutes in stand blijven, terwijl voor het nationale vervoer dit niet de meest voorkomende transportassen zijn. Maar veranderen die omstandigheden (nu of later) dan is heroverweging ook nodig. Daarnaast vraagt de groei van de economie ruimte, op de (vervoers-)netwerken maar ook fysiek. We werken met betreffende regio's uit wat dit voor opgave met zich meebrengt.	*Ja*	*Integrale keuze is vervallen. De keuze is in het plan-MER aangeduid als principebesluit (cat. 3). De keuze leidde dus niet tot te beoordelen effecten, maar is als kans/risico aangestipt. Dat maakt het vervallen ervan geen essentiële wijziging.*	*Nee*

2.5.2 Verdere duiding

Het kan zijn dat er keuzes in de ontwerp-Nota zaten, die niet in de nieuwe Nota Ruimte zijn opgenomen. Deze vervallen keuzes moeten in deze aanvulling ook worden aangestipt. Het niet doen van iets kan de impact op milieu en omgeving namelijk veranderen. Voor het economie en energie zijn er een vervallen keuze categorie 3 (principebesluit). Categorie 3 houdt in de integrale keuze een kans of risico vormt. Nu deze keuze vervalt vormt deze dus ook geen kans of risico meer.

In de nieuwe Nota Ruimte zijn de integrale keuzes met betrekking tot de Noordzee niet langer als afzonderlijke integrale keuzes opgenomen. Echter, de inhoud is in het stuk niet gewijzigd. De onderwerpen uit de initiële integrale keuzes zijn nu opgenomen in paragraaf 11.7.2 Noordzee van hoofdstuk 11 Integratie per landsdeel. De wijziging betreft dus een wijziging in structurering van de Nota Ruimte, maar de keuzes vervallen inhoudelijk niet. Het gaat onder meer om de keuzes: "*Ruimte voor aanlandingen digitale en telecomkabels*", "*Behouden en uitbreiden van de huidige ruimte voor Defensie (NPRD), zowel om te oefenen als om de verdediging van eigen territoriale wateren en kritieke infrastructuur"* en *"Aanwijzen van nieuwe windenergiegebieden"*. Het belang van zeekabels is in de definitieve Nota dus sterker benadrukt. Als dat tot meer kabels in de Noordzee en bij de kust leidt, is dat een risico voor onder andere natuur en landschap. De maatregelen zijn echter onvoldoende concreet voor een wijziging van de effectbeoordeling.

Binnen de integrale keuzes van het thema economie en energie valt op dat er meer aandacht is voor het thema netcongestie. Het knelpunt van een vol stroomnet wordt benadrukt en de versnelling van de uitvoering van netverzwaring heeft de hoogste prioriteit van het kabinet. In de Nota wordt daarnaast aan de crisiswet netcongestie gerefereerd. Die wetgeving kan voor versnelling de komende jaren zorgen, maar heeft geen impact op de effectbeoordeling voor 2050.

Verder zijn er ook aanpassingen gedaan aan de bouwstenen. De bouwsteen regionale energiesystemen en economie bevat meer aandacht voor de regionale uitwerking van type werkmilieus. Daarnaast is de bouwsteen: *"stimuleren en beschermen van stedelijke werkmilieus toegevoegd".* Ook worden campussen sterker vanuit economisch perspectief en is de aandacht voor data-infrastructuur uitgebreid. Ten slotte is de uitwerking van windenergie en kernenergie uitgebreid, waarbij ook meer aandacht wordt besteed aan SMR's. Met deze bouwsteen wordt niet direct de beleidsrichting veranderd, maar komt de rol van het Rijk wel sterker naar voren.

Ten opzichte van de ontwerp-Nota is er op het thema economie en energie een essentiële keuze gewijzigd. Of deze uiteindelijk ook leidt tot fundamentele wijzigingen in de algehele beoordeling wordt in paragraaf 2.7 beschreven.

2.6 Wonen, werken en bereikbaarheid

2.6.1 Overzicht integrale keuzes

In deze paragraaf zijn alle integrale keuzes voor het thema Wonen, werken en bereikbaarheid op een rij gezet. Daarbij is aangegeven of en hoe de keuze gewijzigd is ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte. Voor dit integrale thema gaat het hierbij drie keer om een essentiële wijziging. De effecten van die essentiële wijziging zijn in het vervolg van deze paragraaf beoordeeld.

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
Een ontwikkelgericht nationaal netwerk			
We kiezen, op nationaal niveau voor een verstedelijkingsinzet die 1) tegemoetkomt aan voortgaande concentratie in vijf metropoolregio's, 2) door middel van gebundelde deconcentratie in centrumsteden richting geeft aan de daarmee verbonden beweging tot deconcentratie en 3) nieuwe regio's benut voor ruimtelijk-economische ontwikkeling, waaronder drie schaalsprongregio's (Groningen-Assen, Twente, Zuid-Limburg).	Nee		
Grootschalige woningbouwlocaties versterken bestaande steden en vinden hun plek in metropoolkernen, centrumsteden en regiokernen.	Nee		
Aanvullend op de eerder aangewezen 21 grootschalige woningbouwgebieden worden er nu tien nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen waar rijksregie noodzakelijk is: • Vijf gebieden die t/m 2035 al een substantiële bijdrage leveren aan de woningbouwopgave in Deventer, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht en Weert. • Vijf gebieden die in de periode 2035-2040 aan zet komen in Assen, Best, Vlissingen/Middelburg, Roosendaal en Zuidplas.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Aanvullend op de eerder aangewezen zeventien grootschalige woningbouwgebieden, worden er nu vier nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen waar rijksregie noodzakelijk is, in Hengelo/Enschede, Apeldoorn, Helmond en Alkmaar.'* Er zijn in de nieuwe Nota dus meer/nieuwe grootschalige woningbouwgebieden aangewezen. Zeker bij de aanwijzing van Zuidplas is het richtinggevend principe 'water en bodem sturend' een aandachtspunt. Het laagste punt van Nederland ligt namelijk in de Zuidplaspolder.	Ja
Het Rijk beschouwt woningbouw op de Nationaal Grootschalige Woningbouwlocaties (21 bestaande, 10 nieuwe) als zijnde van zwaarwegend nationaal belang om de capaciteit en mogelijkheid van het Rijk te benutten voor deze complexe woningbouwprojecten. Woningbouw is op deze locaties het uitgangspunt voor andere ruimtelijke opgaven.	Ja	Intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Met het oog op de toekomstige vraag is het van belang dat er ook in de periode na 2040 voldoende grootschalige woningbouwlocaties zijn. Daarom verkennen we waar op de langere termijn (t/m 2050 en verder) nieuwe grootschalige woningbouwgebieden kunnen worden aangewezen. De algemene verstedelijkingsvisie en de VISTA-strategie vormen hiervoor de basis. Dit werken we, samen met de medeoverheden, verder uit in regionale verstedelijkingsstrategieën.	Ja	Procesbesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
Bij het aanwijzen van grootschalige woningbouwlocaties is rekening gehouden met de aanwezigheid van werk en infrastructuur.	Nee		
We breiden we het Stedelijk Netwerk Nederland uit naar alle XL, L en M-regio's.	Nee		
Daarnaast worden er 121 regionale grootschalige woningbouwlocaties aangewezen in het hele land.	Nee	Tekst ontwerp-Nota: *'Daarnaast worden er 127 regionale grootschalige woningbouwlocaties aangewezen in het hele land.'* Er is een aantal regionale woningbouwlocaties nationaal grootschalig geworden.	
Rijksinvesteringen in nationale structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en de VISTA-strategie en dragen aantoonbaar bij aan woningbouw, bereikbaarheid en economische ontwikkeling.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Rijksinvesteringen in nationale grootschalige structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en de VISTA-strategie.'* Dit is een verdere uitwerking van de intentie en leidt niet tot een te beoordelen effect.	Nee
We benutten de verstedelijkingsinzet en VISTA-strategie bij het tijdig en slim programmeren van het toekomstig energiesysteem.	Ja	Intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We stellen een uitvoeringsstrategie langjarige infra en woningbouw op met mogelijkheden om volgende investeringen in grootschalige infrastructuur te kunnen uitvoeren en bekostigen.	Nee		
Nu investeringen in nieuwe infrastructuur onder druk staan vanwege de omvangrijke instandhoudingsopgave, zullen we de zwaardere belasting van de mobiliteitsnetwerken als gevolg van woningbouw moeten accepteren. Het heeft vanuit dit oogpunt nog steeds de voorkeur om daar te bouwen waar ruimte is op de netwerken, er nabijheid tussen wonen, werken en voorzieningen	Ja	Deze passage is nieuw, maar bevat geen inhoudelijke wijziging ten opzichte van de koers in de ontwerp-Nota. De toenemende druk op infrastructuur en mobiliteit kan wel een risico vormen.	Nee

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
georganiseerd kan worden en om slim mobiliteitsgedrag te stimuleren om deze negatieve effecten zoveel mogelijk te beperken.			
Sterke en onderscheidende regio's			
We streven naar een regionale balans tussen wonen en werken, en ruimte voor werk groeit mee met de regionale ontwikkeling.	Nee		
We werken met provincies, gemeenten en regio's op basis van de VISTA-strategie (versterken, initiëren, stimuleren, transformeren en accommoderen) aan een gedifferentieerde inzet voor lange termijn ruimtelijk-economische ontwikkeling in relatie tot woningbouw. Daarbij sturen we met ruimtelijke randvoorwaarden, zoals het type verstedelijkingslocaties, het mobiliteitsnetwerk en energienetwerken.	Nee		
We zetten de huidige inzet in de (NOVEX-) verstedelijkingsgebieden met volle energie voort en verbreden deze op basis van de VISTA-strategie.	Nee		
Rijksinvesteringen in regionale structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en VISTA en dragen aantoonbaar bij aan woningbouw, bereikbaarheid en economische ontwikkeling.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'Rijksinvesteringen in regionale grootschalige structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en VISTA.'* Dit is een verdere uitwerking van de intentie en leidt niet tot een te beoordelen effect.	Nee
We vragen provincies en gemeenten om in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol te pakken, op basis van de kansen en kenmerken van de regio.	Nee		
We beschermen, intensiveren en verduurzamen bestaande stedelijke bedrijventerreinen en de grotere campussen.	Nee		
We zetten, door het groen mee te laten groeien met de algehele stedelijke ontwikkeling, in op voldoende kwalitatief aanbod aan groen in en om de stad en versterking van de aansluiting op het landschap en de natuur buiten de stad.	Nee		
Bij nieuwe ontwikkelingen wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe meegenomen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We houden, bij nieuwe ontwikkelingen rekening met het water- en bodemsysteem.'* De tekst is minder vrijblijvend geformuleerd. Het belang van water en bodem (sturend) is t.o.v. het ontwerp toegenomen.	Nee
We werken aan een strategie voor het afstemmen van elektriciteits- en warmtenetten en drinkwaterbeschikbaarheid op ruimtelijke ontwikkelingen.	Nee		
Complete en prettige leefomgevingen			
Bij stedelijke ontwikkeling sturen we met een lokaal passende inzet op woon-werkomgevingen op het halen van kwantitatieve en kwalitatieve ambities.	Nee		
We kiezen, bij realisatie van nieuwe ontwikkelingen, voor compacte ontwikkeling, efficiënt ruimtegebruik en nabijheid van wonen, werken, voorzieningen en groen.	Nee		
Het Rijk stimuleert provincies om een visie te ontwikkelen op wonen in het buitengebied en heeft daarvoor een afwegingssystematiek beschikbaar gesteld.	Ja	Procesbesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We vragen verantwoordelijke partijen om in de ruimtelijke afweging voor woonlocaties de bestaande milieudruk mee te nemen en te kijken naar mogelijkheden om de blootstelling aan schadelijke milieufactoren en veiligheidsrisico's tot een aanvaardbaar niveau te beperken.	Ja	Dit is een kans voor de verkleining van milieueffecten, maar de maatregel is weinig concreet. Het gaat om een proces-/intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We vragen verantwoordelijke partijen het principe 'voorkomen-mitigeren-accepteren' (zoals toegelicht in het sectorhoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving) ook toe te passen bij keuzes voor gevoelige gebouwen. Het uitgangspunt is om voldoende ruimte te creëren tussen gevoelige bestemmingen enerzijds en snelwegen, industrie en (lucht)havens anderzijds.	Ja	Proces-/intentiebesluit dat niet tot te beoordelen effecten leidt.	Nee
We zetten in op het toekomstbestendig maken van het bestaand bebouwd gebied door verduurzaming, herstructurering, verdichting, aanpak openbare ruimte, klimaatadaptatie, et cetera.	Nee		

Integrale keuze	Gewijzigd t.o.v. ontwerp-Nota?	Toelichting wijziging	Essentiële wijziging?
We voldoen aan de doelen van de Natuurherstelverordening (NHV) voor de stedelijke ecosystemen en dragen daarmee bij aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving.	Ja	Hoewel in de ontwerp-Nota ook aan de Natuurherstelverordening (NHV) gerefereerd wordt, werd eerder niet expliciet gesteld dat er aan de doelen voldaan ging worden.	Ja
We zetten in op actieve mobiliteit (lopen en fietsen) als integraal onderdeel van een ruimtelijk efficiënte inrichting van gezonde en aantrekkelijke leefomgevingen en als onderdeel van ketenmobiliteit bij (ov-)knooppunten.	Ja	De formulering is aangepast t.o.v. de ontwerp-Nota. Ook daarin staat dat lopen en fietsen een belangrijkere rol gaan vervullen. De keuze vormt daarmee geen essentiële wijziging.	Nee
Het fietsnetwerk vormt een onlosmakelijke schakel in het nationaal mobiliteitssysteem, onder meer door bij knooppuntontwikkeling ruimte te bieden aan duurzame en gezonde ketenmobiliteit, de combinatie van actieve mobiliteit en openbaar vervoer. Investeringen in fietsinfrastructuur zijn relatief kosten efficiënt waardoor het fietsnetwerk kan worden doorontwikkeld.	Ja	Nieuwe keuze: meer en concretere inzet op de fiets en op duurzame en gezonde ketenmobiliteit.	Ja
We bieden ruimte voor economie in de directe leefomgeving, zowel stuwende als stadsverzorgende economie, in passende productiemilieus.	?		
Wanneer bedrijventerreinen getransformeerd worden naar woningbouw, worden deze waar nodig gecompenseerd, indien mogelijk lokaal en anders regionaal.	?		
Bij nieuwe ontwikkelingen en bij de aanpak van bestaand stedelijk gebied wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe meegenomen.	Ja	Tekst ontwerp-Nota: *'We houden, bij nieuwe ontwikkelingen en bij de aanpak van bestaand stedelijk gebied, rekening met het water- en bodemsysteem.'* De tekst is minder vrijblijvend geformuleerd. Het belang van water en bodem (sturend) is t.o.v. het ontwerp toegenomen. Deze keuze hangt samen met de tweede essentiële wijziging binnen dit thema. Om die reden zijn deze keuzes in paragraaf 2.7 samengevoegd tot één keuze.	Nee
We zetten ons, conform de Omgevingswet en de NOVI, in voor het in een vroeg stadium betrekken van erfgoed bij ontwikkelingen. We onderzoeken een aanpak voor het toekomstbestendig maken van naoorlogse wijken en wijken gebouwd na 1965 (Post 65-gebieden), met hierin speciale aandacht voor de groeikernen, kleinschalige verdichting, erfgoed en groen.	Ja	T.o.v. de ontwerp-Nota is de eerste zin toegevoegd. Deze heeft een procesmatig karakter. De resterende keuze stond er al in.	Nee

2.6.2 Verdere duiding

Binnen het thema wonen, werken en bereikbaarheid zijn geen vervallen integrale keuzes opgenomen. Wel is een aantal bestaande keuzes aangescherpt of verder uitgewerkt.

Water en bodem krijgt een belangrijkere positie binnen de keuzes voor verstedelijking. In plaats van dat er "*rekening wordt gehouden"* met het water- en bodemsysteem wordt water en bodem als "*richtinggevend principe"* meegenomen. Dit geldt voor nieuwe ontwikkelingen, maar ook voor bestaande stedelijk gebied. Verder is de VISTA-strategie verder uitgewerkt en komt deze bij verschillende integrale keuzes duidelijker naar voren. Ook worden, aanvullend op de huidige 21 locaties voor grootschalige woningbouw, nu vijf nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen tot 2035 en nog eens vijf voor de periode 2035-2040.

De formulering van het 'straatje erbij' is gewijzigd: dat gaat in de definitieve Nota om maximaal 200 woningen, in plaats van 100. De omvang van kleine uitbreidingen heeft impact op het landschap, maar deze nieuwe formulering leidt niet tot een wijziging van de effectbeoordeling. Daarnaast is de recreatiedruk op Natura 2000-gebieden een risico: in S-regio's biedt toerisme kansen voor economische ontwikkeling.

Ten opzichte van de ontwerp-Nota zijn binnen het thema wonen, werken en bereikbaarheid vier essentiële keuzes gewijzigd. Of deze uiteindelijk ook tot fundamentele wijzigingen leiden in de algehele beoordeling leiden, is in paragraaf 2.7 beschreven.

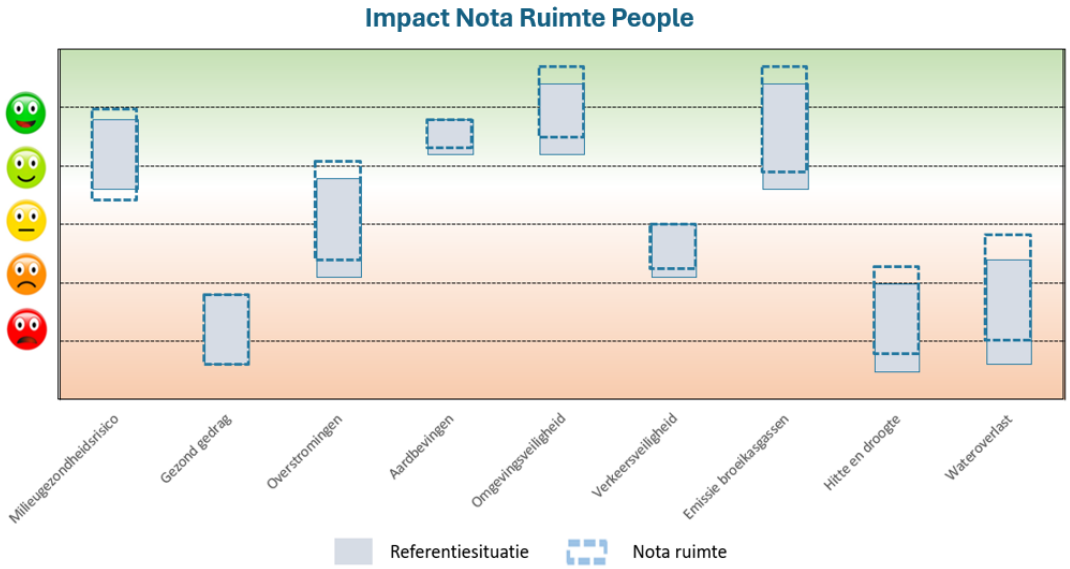
2.7 Beoordeling essentiële wijzigingen

In deze paragraaf is weergegeven in hoeverre de essentiële wijzigingen van de Nota Ruimte ten opzichte van de *ontwerp*-Nota Ruimte tot veranderingen in de effectbeoordelingen op de thema's van het rad van de leefomgeving leiden. In Tabel 2-3 zijn alle essentiële wijzigingen op een rij gezet.

Tabel 2-3 Overzicht essentiële wijzigingen van de Nota Ruimte, ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte

ID	Gewijzigde integrale keuzes (Cat. 2)
Water en bodem	
1	Het Rijk werkt, samen met medeoverheden, in beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw toe naar extensivering van de landbouw, vergelijkbaar met zonering rondom Natura 2000-gebieden. Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.
Landbouw en natuur	
2	Provincies stellen gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafonds op. Met dit plafond is het mogelijk te bepalen hoeveel grondwater er in een bepaald systeem en in een bepaalde periode duurzaam onttrokken kan worden. Dit biedt het startpunt voor het vraagstuk rondom de verdeling van het beschikbare grondwater. Om het grondwatersysteem in de hoge zandgronden weer in balans te brengen worden de grondwaterstanden met 10 tot 50 centimeter verhoogd.
3	Het Rijk ontwikkelt samen met medeoverheden een zoneringsaanpak rond een selectie van Natura 2000-gebieden die zich richt op meerdere drukfactoren, waarmee de natuur de kans krijgt zich te herstellen. Het gaat hierbij om een inzet op stikstof, hydrologie, waterkwaliteit, gewasbeschermingsmiddelen, uitbreiding van leefgebied van soorten en het tegengaan van versnippering in zones van circa 500 meter en daar waar noodzakelijk 1.000 meter. Provincies wordt gevraagd een passend werkingsgebied voor regels met betrekking tot hydrologisch systeemherstel te bepalen, dat mogelijk breder dan de zone is.
4	Het Rijk verkent de mogelijkheid van peilfixatie tot maximaal 40 cm drooglegging als generieke basismaatregel voor het gehele veenweidegebied. Wanneer een gemiddelde drooglegging van 40 cm in een peilvak is bereikt wordt hernieuwd afgewogen of de peilfixatie gehandhaafd wordt of dat continuering van de 40 cm drooglegging passender is.
5	Rijk en provincies treffen de maatregelen die nodig zijn om de kwaliteit van de huidige natuur te verbeteren en verslechtering tegen te gaan, zoals het verminderen van stikstofneerslag, verdroging, vervuiling en versnippering. Hiermee geven we invulling aan de verplichtingen uit de NHV.
6	Het Rijk kiest voor uitbreiding van het stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer en zet het gericht in, in met name zones rondom Natura 2000-gebieden, de kwetsbare watergebieden en veenweidegebieden.
7	Gebiedseigen kenmerken en het natuurlijke systeem zijn leidend bij het realiseren van nieuwe natuur. Zo wordt aangesloten bij het lokale water- en bodemsysteem, de beschikbaarheid van zoetwater en inheemse plant- en diersoorten.
8	Het Rijk zet voor glastuinbouw zoveel mogelijk in op intensivering, innovatie en clustering in de bestaande clustergebieden.
Economie en energie	
9	We zetten in op spreiding van grootschalig energieaanbod en verkennen de mogelijkheden - om productie in het binnenland te vergroten, bijvoorbeeld via diepe aanlandingen, om zo transportcapaciteit optimaal te benutten. De precieze mogelijkheden en implicaties worden komende tijd nader onderzocht.
10	Bij transformatie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. De prognoses van economische groei en demografische ontwikkelingen laten een indicatieve omvang van ruimte voor economie zien van 3,5% van de totale oppervlakte van Nederland in 2050, op dit moment is dat 2,8%. Dit is voor Nederland als geheel de indicatie, per regio's verschilt de behoefte voor economie zowel in ruimte als in type werkmilieu.
Wonen, werken en bereikbaarheid	
11	Aanvullend op de eerder aangewezen 21 grootschalige woningbouwgebieden worden er nu tien nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen waar rijksregie noodzakelijk is: • Vijf gebieden die t/m 2035 al een substantiële bijdrage leveren aan de woningbouwopgave in Deventer, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht en Weert. • Vijf gebieden die in de periode 2035-2040 aan zet komen in Assen, Best, Vlissingen/Middelburg, Roosendaal en Zuidplas.
12	We voldoen aan de doelen van de Natuurherstelverordening (NHV) voor de stedelijke ecosystemen en dragen daarmee bij aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving.
13	Het fietsnetwerk vormt een onlosmakelijke schakel in het nationaal mobiliteitssysteem, onder meer door bij knooppuntontwikkeling ruimte te bieden aan duurzame en gezonde ketenmobiliteit, de combinatie van actieve mobiliteit en openbaar vervoer. Investeringen in fietsinfrastructuur zijn relatief kosten efficiënt waardoor het fietsnetwerk kan worden doorontwikkeld.

Een wijziging van de beoordeling betekent dat de plan-MER-beoordeling voor een thema (hoe Nederland er op een bepaald thema voor staat in 2050, met de implementatie van de Nota Ruimte) positiever of negatiever wordt. Een wijziging van de beoordeling in deze paragraaf betekent dus dat de balkjes uit de figuren 7-5, 7-6 en 7-7 uit het plan-MER verticaal verschuiven. In Figuur 2-1 is een van deze drie figuren (7-5 uit het plan-MER) ter illustratie opgenomen.

Figuur 2-1 Voorbeeld voor weergave effectbeoordeling plan-MER (dit is figuur 7-5 uit het plan-MER)

De opties van de zevenpuntsschaal staan voor de mate waarin de effectbeoordelingen positiever of negatiever worden ten opzichte van de beoordeling in het plan-MER. Een positievere of negatievere beoordeling zorgt dus voor een verticale verschuiving van de Nota Ruimte-balkjes in Figuur 2-1. Hoe sterker de wijziging (op de zevenpuntsschaal), hoe groter de verschuiving naar boven of beneden.

Tabel 2-4 Hoe veranderen de wijzigingen in effectbeoordelingen de plan-MER-beoordelingen, *ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte*?

Score	Toelichting
++	De effectbeoordeling wordt significant positiever
+	De effectbeoordeling wordt positiever
0/+	De effectbeoordeling wordt licht positiever
0	De effectbeoordeling verandert niet: de balk blijft staan
0/-	De effectbeoordeling wordt licht negatiever
-	De effectbeoordeling wordt negatiever
- -	De effectbeoordeling wordt significant negatiever

De nieuwe samengevatte beoordelingen (de nieuwe versies van de figuren 7-5, 7-6 en 7-7) zijn in hoofdstuk 3 van deze aanvulling opgenomen. Deze vervangen de samengevatte beoordelingen uit het plan-MER. In 2-1 is het totaaloverzicht van de *gewijzigde beoordelingen* van de effecten van de essentiële wijzigingen te zien.

In Tabel 2-5 is per thema weergegeven of en hoe de effectbeoordeling van de Nota Ruimte anders is dan die van het ontwerp. Daarbij vallen vooral de positievere en licht positievere beoordelingen op.

Disclaimer: een + of 0/+ in Tabel 2-5 betekent niet dat het thema positief wordt beoordeeld. Het gaat hier alleen om het verschil ten opzichte van de ontwerp-Nota. In hoofdstuk 3 van deze aanvulling is geduid wat deze verschillen betekenen.

Tabel 2-5 Totaaloverzicht *gewijzigde* beoordelingen effecten

Hoofdthema	Thema	Toelichting wijziging effectbeoordeling, *ten opzichte van effect ontwerp-Nota Ruimte*	Wijziging beoordeling
Milieukwaliteit & gezondheid	Milieugezondheidsrisico	Enkele wijzigingen hebben een positief effect op dit thema. Zo kan de zoneringsaanpak rondom Natura 2000-gebieden en in beekdalen met een nutriëntenopgave leiden tot een betere luchtkwaliteit en minder geuroverlast. Datzelfde geldt voor de uitvoering van de maatregelen voor de NHV. Het effect is dus positief, maar geldt voor bepaalde gebieden.	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Gezond gedrag	De investeringen in het fietsnetwerk, dat wordt ingebed in verdere duurzame en gezonde ketenmobiliteit, stimuleren gezond gedrag. Het effect is licht positief, maar niet groot genoeg om tot een wijziging van de effectbeoordeling van het plan-MER te leiden.	0

Hoofdthema	Thema	Toelichting wijziging effectbeoordeling, *ten opzichte van effect ontwerp-Nota Ruimte*	Wijziging beoordeling
Veiligheidsrisico's	Overstromingen	Maatregelen en ambities rondom water en bodem kunnen positieve effecten op dit thema hebben. Echter, de effecten zijn niet groot genoeg om te leiden tot een wijziging van de effectbeoordeling van het plan-MER.	0
	Aardbevingen	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
	Omgevingsveiligheid	De essentiële wijzigingen hebben weinig effect op dit thema. Alleen de inzet op spreiding van grootschalig energieaanbod kan implicaties voor de omgevingsveiligheid hebben. Het effect wordt niet gewijzigd.	0
	Verkeersveiligheid	De essentiële wijzigingen hebben weinig effect op dit thema. Alleen de investeringen in het fietsnetwerk en de duurzame mobiliteit hangen ermee samen. Het effect wordt niet gewijzigd.	0
Klimaat	Emissie en vastleggen broeikasgassen	Enkele wijzigingen hebben een positief effect op dit thema. Extensivering van de landbouw leidt plaatselijk tot een afname van broeikasgassen en ook de afremming van veenoxidatie (peilfixatie; de uitzonderingsgronden zijn weggenomen) beperkt CO_2-emissies uit de bodem. De versterkte inzet op duurzame mobiliteit en de maatregelen voor de NHV dragen hier ook aan bij.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Hitte en droogte	Positieve effecten komen voort uit de keuzes gericht op herstel van watersystemen en verhoging van grondwaterstanden (de minder vrijblijvende formulering en het vervallen van uitzonderingsgronden). Ook de stevigere inzet op natuurherstel en het principe water en bodem sturend dragen bij aan het voorkomen van hitte en droogte.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Wateroverlast	De wijzigingen leiden naar verwachting tot een positiever effect op dit thema. Dat komt door de keuzes gericht op grondwaterherstel, hydrologisch systeemherstel rondom Natura 2000 en peilfixatie in veenweidegebieden. Deze keuzes dragen bij aan het vermogen van de bodem om hevige neerslag op te vangen.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
Natuurlijke systemen	Bodem & ondergrond	De wijzigingen hebben een positief effect op dit thema. Het vervallen van uitzonderingsgronden bij peilfixatie en het principe water en bodem sturend versterken het duurzaam functioneren van de bodem. Ook extensivering van de landbouw en natuurherstel dragen bij aan verbetering van de bodemkwaliteit. De aanwijzing van extra woningbouwlocaties kan lokaal leiden tot druk op het bodem- en watersysteem, maar dit wordt naar verwachting beperkt door water en bodem sturend als richtinggevend principe te gebruiken.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Grondwater	De wijzigingen leiden tot positievere effecten. Dat komt onder andere door de zoneringsaanpak gericht op hydrologisch herstel rondom Natura 2000 en de aanduiding van water en bodem sturend als richtinggevend principe. Ook de minder vrijblijvende formulering van grondwateronttrekkingsplafonds en verhoging van waterstanden kan hieraan bijdragen. Ook het vervallen van de groeiambitie voor de glastuinbouw kan licht positief zijn.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Oppervlaktewater	Positievere effecten komen voort uit de extensivering van de landbouw in beekdalen en het richtinggevend principe water en bodem sturend.	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever beoordeeld dan het ontwerp
Natuur	Stilte & duisternis	De maatregelen voor natuurherstel, de zoneringsaanpak rondom Natura 2000 en het wegvallen van de groeiambitie voor glastuinbouw dragen bij aan relatief rustige, donkere gebieden. Nieuwe woningbouwlocaties en spreiding van energie-infrastructuur hebben juist weer negatieve effecten. Al met al wijzigt het effect niet.	0
	Biodiversiteit	Diverse essentiële keuzes zijn gericht op het herstel en behoud van kwalitatief sterke natuurgebieden. Natura 2000-gebieden en kwetsbare natuurgebieden worden beter beschermd en tegelijkertijd wordt nieuwe natuur gerealiseerd met gebiedseigen flora en fauna. Dit heeft een positief effect op de biodiversiteit. Dit leidt tot een positieve aanpassing van het effect.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Areaal natuurgebieden	Wijzigingen als het voldoen aan de Natuurherstelverordening (NHV) en bescherming van en zonering rondom Natura 2000-gebieden hebben een positieve invloed op het thema areaal natuurgebieden.	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Verbondenheid natuurgebieden	De wijzigingen zorgen voor minder versnippering van natuurgebieden, terwijl huidige natuurgebieden beter worden beschermd. Ook natuurinclusieve maatregelen en het toevoegen van gebiedseigen flora en fauna zorgen voor een sterkere verbondenheid van natuurgebieden. Dit leidt tot een licht positieve aanpassing van het effect.	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Soorten en habitats	De wijzigingen hebben een positief effect op het thema. Dit komt onder meer door de bescherming van Natura 2000-gebieden, extensivering van de landbouw in beekdalen en gebiedseigen flora en fauna bij het realiseren van nieuwe natuur. Ook wordt voldaan aan de doelen uit de Natuurherstelverordening (NHV). Dit leidt tot een positieve aanpassing van het effect.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
Landschap en openbare ruimte	Waardevolle landschappen en openbare ruimte	De wijzigingen hebben met name een positieve invloed op het robuuster maken van verschillende natuurlandschappen. Verschillende essentiële keuzes zijn gericht op het	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever

Hoofdthema	Thema	Toelichting wijziging effectbeoordeling, *ten opzichte van effect ontwerp-Nota Ruimte*	Wijziging beoordeling
		beschermen van Natura 2000-gebieden en andere kwetsbare natuurgebieden zoals watergebieden en veenweidelandschappen. Ook het extensiveren van landbouw in beekdalen en het clusteren van glastuinbouw hebben positieve invloed op waardevolle landschappen en openbare ruimte. Dit leidt tot een licht positieve aanpassing van het effect.	beoordeeld dan het ontwerp
	Cultureel erfgoed	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
	Belevings-, toekomst- en gebruikswaarde	De essentiële wijzigingen hebben nauwelijks effect op dit thema. Wijzigingen zoals: bij de aanpak van bestaand stedelijk gebied wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe meegenomen, zorgen voor een robuuster watersysteem, maar dit leidt niet tot een aanpassing van het effect.	0
Natuurlijke hulpbronnen	Drinkwater	De wijzigingen leiden tot een licht positief effect op dit thema. De integrale keuzes rondom bodem-water sturend en grondwateronttrekkingsplafonds hebben een positieve invloed op de beschikbaarheid en kwaliteit van drinkwater.	0/+: de Nota Ruimte is iets positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Grondstoffen	De essentiële wijzigingen hebben nauwelijks effect op dit thema. Alleen de keuze innovatie, intensivering en clustering van de glastuinbouw kan hier enig effect op hebben. Dit leidt niet tot een wijziging van het effect.	0
	Circulariteit	De essentiële wijzigingen hebben nauwelijks effect op dit thema. Alleen de keuze innovatie, intensivering en clustering van de glastuinbouw kan hier enig effect op hebben. Dit leidt niet tot een wijziging van het effect.	0
	Duurzaam landgebruik	Verschillende essentiële wijzigingen leiden tot een effect op het duurzaam landgebruik. Enkele wijzigingen zijn gericht op het verbeteren van de waterhuishouding en het natuurinclusief beheren van het landschap. Ook het extensiveren van de landbouw heeft een positief effect op dit thema. De concretisering van de ruimtevraag voor bedrijvigheid kan ook een licht effect op dit thema hebben. Of dat positief of negatief is, hangt af van de wijze waarop groei wordt gerealiseerd. Dit alles leidt tot een positieve wijziging van het effect.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
Economisch kapitaal	Werkgelegenheid	De essentiële wijzigingen hebben weinig effect op dit thema. De concretisering van de ruimtevraag voor bedrijvigheid kan een licht positief effect hebben.	0
	Verdienvermogen	De essentiële wijzigingen hebben weinig effect op dit thema. Enkele wijzigingen leiden tot een lichte afname van landbouwareaal, maar dit leidt niet tot een effect op het verdienvermogen. De concretisering van de ruimtevraag voor bedrijvigheid kan een licht positief effect hebben.	0
	Kennis & innovatie	De essentiële wijziging betreft het inzetten op innovatie op het vlak van glastuinbouw. Dit leidt niet tot een wijziging van het effect.	0
	Nationale veiligheid	Spreiding en versterking van het energienetwerk maakt het energienetwerk minder kwetsbaar voor sabotage. De effecten zijn verwaarloosbaar. Het effect wordt niet gewijzigd.	0
Ruimtelijk economische structuur	Bereikbaarheid	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema. Alleen investeringen in het fietsnetwerk hangen hier mee samen.	0
	Energienetwerk	De wijzigingen in essentiële keuzes kunnen lokaal zorgen voor een effectiever gebruik van het stroomnet. Het effect wordt niet gewijzigd.	0
	Digitaal netwerk	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
	Vestigingslocaties	Enkele wijzigingen zorgen voor een afname van het landbouwareaal. Dit kan lokaal zorgen voor verlichting op de stikstofdruk op omliggende gebieden, wat kan leiden tot ruimte voor bedrijven om zich te vestigen. De concretisering van de ruimtevraag voor bedrijvigheid kan een positief effect hebben. Echter, het totaal van effecten leidt niet tot een verandering van de beoordeling.	0
Wonen en woonomgeving	Wonen	De essentiële wijziging heeft een positief effect op het thema. Er zijn voor de periode tot 2035 vijf nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen. Voor de periode 2035-2040 worden hier nog vijf nieuwe locaties aan toegevoegd.	+: de Nota Ruimte is positiever beoordeeld dan het ontwerp
	Voorzieningen	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
	Recreatie	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
Welzijn	Sociale samenhang	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0
	Inclusiviteit	De essentiële wijzigingen hebben geen effect op dit thema.	0

3. De integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte

In dit hoofdstuk is door vier perspectieven gekeken naar de integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte:

- People
- Planet
- Prosperity
- Systeemrobuustheid

People gaat over de impact op mensen. Dit betreft de thema's milieukwaliteit en gezondheid, veiligheid en klimaat. *Planet* gaat over de impact op onze planetaire grenzen. De thema's natuur, landschap en natuur vallen hieronder. *Prosperity* gaat over het vervullen van de maatschappelijke behoefte en omvat 'de onderste helft' van het rad van de leefomgeving. Het perspectief *Systeemrobuustheid* is gericht op wanneer ontwikkelingen in de tijd plaatsvinden: wanneer treedt er binnen een variant verandering op en in hoeverre zijn de ontwikkelingen tot 2100 haalbaar? Ook is in dit perspectief gekeken wanneer zogenaamde lock-ins (ontwikkelingen in de tijd zorgen ervoor dat er geen verandering meer mogelijk is) kunnen ontstaan.

Focus op de verschillen
In dit hoofdstuk is alleen ingegaan op hoe de integrale impact van de Nota Ruimte gewijzigd is ten opzichte van die van de ontwerp-Nota. In paragraaf 7.4 van het plan-MER uit 2025 is het volledige beeld van de integrale impact van de ontwerp-Nota geschetst. Dit hoofdstuk is dus enkel op wijzigingen gericht. Voor het volledige beeld wordt naar het plan-MER verwezen.

3.1 Integrale impact van de beleidskeuzes uit de nieuwe Nota Ruimte op de vier perspectieven

In deze paragraaf is inzichtelijk gemaakt hoe de integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte gewijzigd is, *ten opzichte van die van het ontwerp uit 2025*. Hierin is voor de vier perspectieven (people, planet, prosperity en systeemrobuustheid) beoordeeld in hoeverre de beleidskeuzes eraan bijdragen.

3.1.1 Impact van beleidskeuzes op het perspectief 'people'

Wijziging beoordeling in thema's

De Nota Ruimte leidt tot een *positievere* beoordeling ten opzichte van het ontwerp op deze thema's:

- Emissie broeikasgassen
- Hitte en droogte
- Wateroverlast.

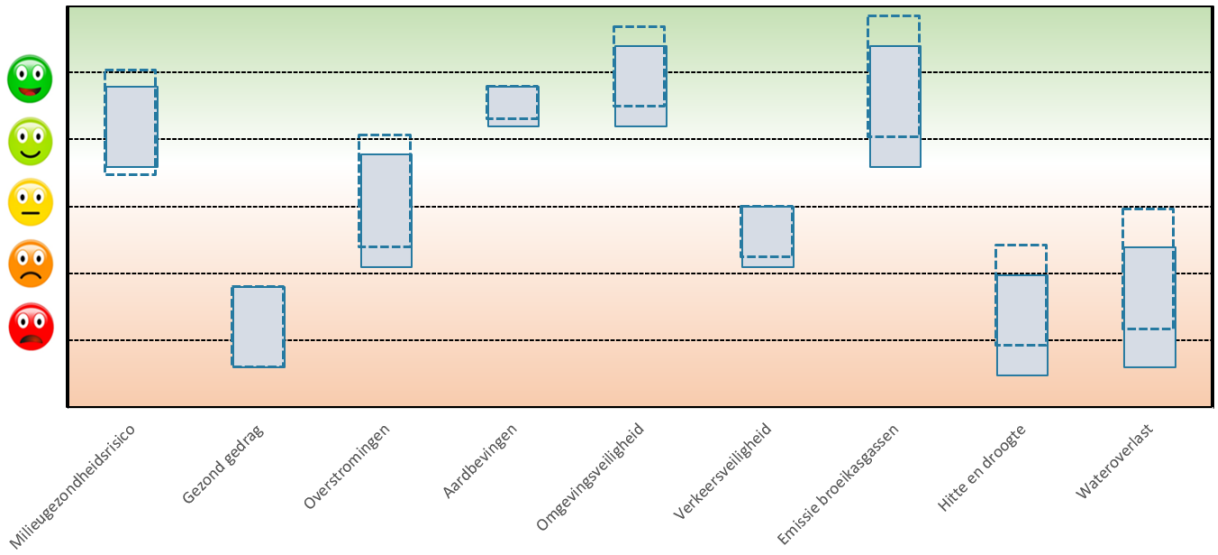
De Nota Ruimte leidt tot een *licht positievere* beoordeling ten opzichte van het ontwerp op dit thema:

- Milieugezondheid

Duiding wijzigingen beoordeling perspectief 'people'

Vanuit het perspectief 'people' wijzigt de beoordeling van drie thema's positief en voor één thema licht positief. Met name de wijzigingen in essentiële keuzes die leiden tot herstel en verbetering van watersystemen en grondwaterstanden leiden tot een positievere beoordeling voor de thema's wateroverlast en hitte en droogte. Extensivering van de landbouw en milieuzones rondom Natura 2000-gebieden leiden plaatselijk tot verbetering van de milieugezondheid en zorgen van een afname van broeikasgassen.

De nieuwe en aangepaste keuzes in de Nota Ruimte hebben een positieve invloed op verschillende thema's onder het perspectief 'people'. Hoewel dit wel leidt tot een aanpassing van Figuur 3-1, zijn de wijzigingen niet dermate groot dat dit een significante invloed heeft op de beoordeling vanuit het perspectief 'people'.

Figuur 3-1 Inzicht in de impact van de Nota Ruimte op de thema's onder het perspectief 'people'

3.1.2 *Impact van beleidskeuzes op het perspectief 'planet'*

Wijziging beoordeling in thema's

De Nota Ruimte leidt tot een *positievere beoordeling* ten opzichte van het ontwerp op deze thema's:

- Bodem en ondergrond
- Grondwater
- Biodiversiteit
- Soorten en habitats

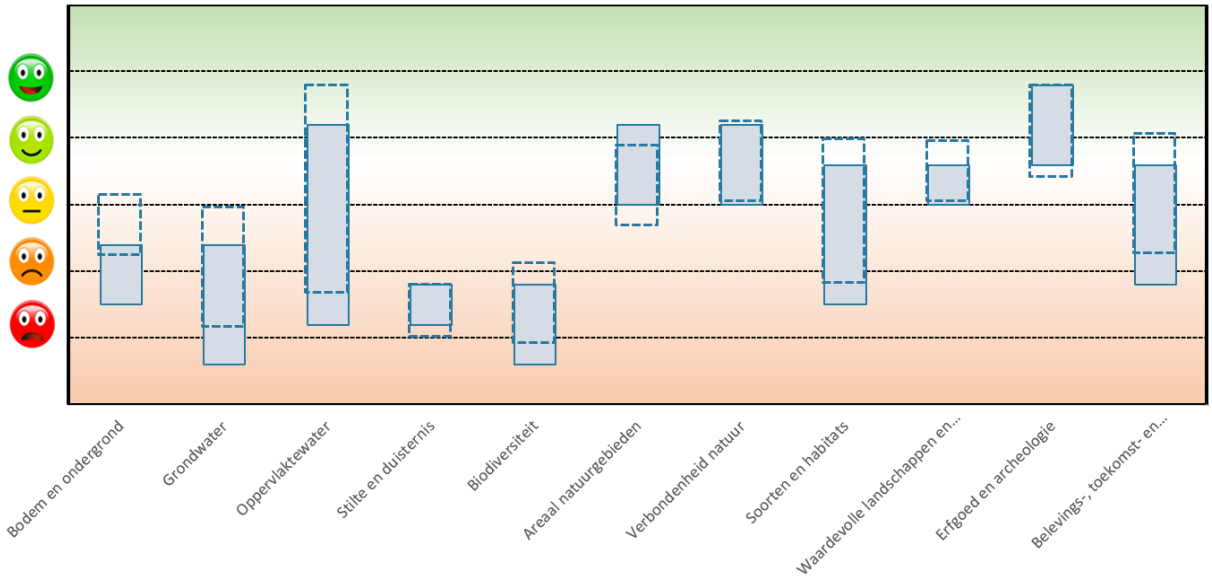
De Nota Ruimte leidt tot een *licht positievere* beoordeling ten opzichte van het ontwerp op deze thema's:

- Oppervlaktewater
- Areaal natuurgebieden
- Verbondenheid natuurgebieden
- Waardevolle landschappen en openbare ruimte

Duiding wijzigingen beoordeling perspectief 'planet'

Vanuit het perspectief 'planet' wijzigt de beoordeling van vier thema's positief en voor vier thema's licht positief. Verschillende wijzigingen in essentiële keuzes leiden tot maatregelen ter verbetering van bodem en grondwater. Water- en bodem sturend is een leidend principe, er wordt ingezet op hydrologische herstel en extensivering van de landbouw in beekdalen. Dit leidt tot een positievere beoordeling van onder meer de thema's bodem en ondergrond, grondwater en oppervlaktewater. Een aantal gewijzigde keuzes leidt tot een verbetering op natuurthema's biodiversiteit, soorten en habitats en verbondenheid natuurgebieden. Dit komt onder meer door het voldoen aan de Natuurherstelverordening (NHV) en andere maatregelen die zijn gericht op behoud en herstel van natuurgebieden.

De nieuwe en aangepaste keuzes in de Nota Ruimte hebben een positieve invloed op verschillende thema's onder het perspectief 'planet'. Dit leidt tot een aanpassing van Figuur 3-2 en heeft een significant positieve invloed op het perspectief 'planet'.

Figuur 3-2 Inzicht in de impact van de Nota Ruimte op de thema's onder het perspectief 'planet'

3.1.3 *Impact van beleidskeuzes op het perspectief 'prosperity'*

Wijziging beoordeling in thema's

De Nota Ruimte leidt tot een *positievere* beoordeling ten opzichte van het ontwerp op deze thema's:

- Duurzaam landgebruik
- Wonen

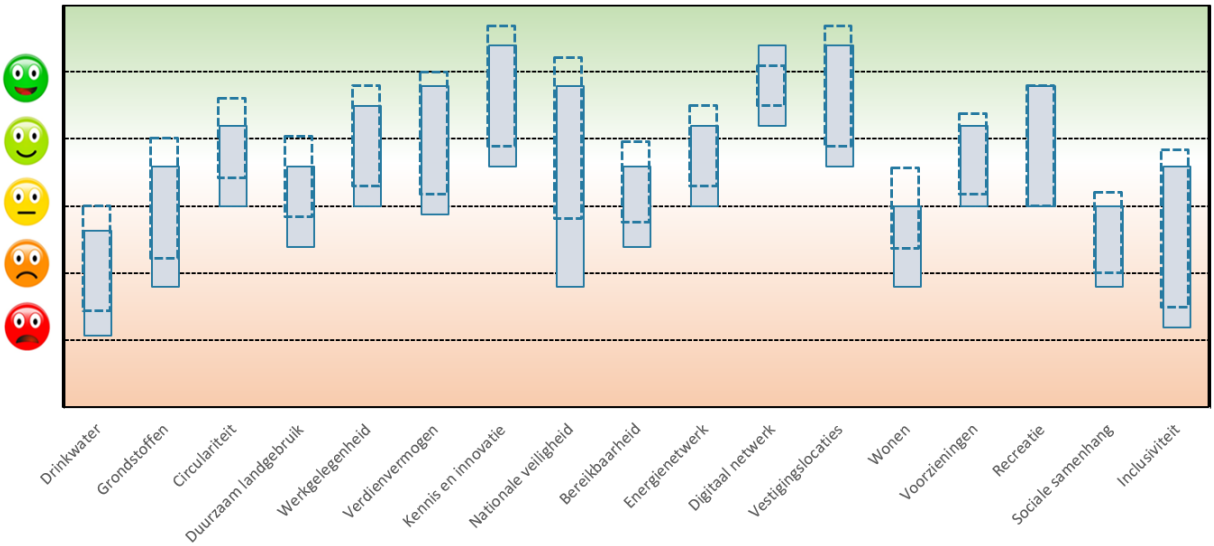
De Nota Ruimte leidt tot een *licht positievere* beoordeling ten opzichte van het ontwerp op dit thema:

- Drinkwater

Duiding wijzigingen beoordeling perspectief 'prosperity'

Vanuit het perspectief 'prosperity' wijzigt de beoordeling van twee thema's positief en voor één thema licht positief. Meerdere gewijzigde keuzes hebben een positief effect op het thema duurzaam landgebruik. Dit betreft keuzes zoals het extensiveren van de landbouw en het verbeteren van het hydrologisch en bodem-watersysteem. Het aanwijzen van vijf nieuwe grootschalige woningbouwlocaties die ontwikkeld worden tot 2035 en nog vijf in de periode 2035-2040 leidt tot een positievere beoordeling van het thema wonen.

De nieuwe en aangepaste essentiële keuzes in de Nota Ruimte hebben een positieve invloed op verschillende thema's onder het perspectief 'prosperity'. Hoewel dit wel leidt tot een aanpassing van Figuur 3-3, zijn de wijzigingen niet dermate grote dat dit een significante invloed heeft op het perspectief 'prosperity'.

Figuur 3-3 Inzicht in de impact van de Nota Ruimte op de thema's onder het perspectief 'prosperity'

3.1.4 Impact van beleidskeuzes op het perspectief 'systeemrobuustheid'

De gewijzigde keuzes uit de Nota Ruimte dragen bij aan een het verder versterken van de robuustheid van het bodem- en watersysteem. Zo wordt het inzetten op het herstel van het grondwatersysteem concreter, doordat er gebiedsgerichte grondwateronttrekkingsplafonds worden opgesteld en grondwaterstanden op zandgronden 10 tot 50 cm worden verhoogd. Verder wordt er ingezet op hydrologische systeemherstel rondom Natura 2000-gebieden, extensivering van de landbouw in beekdalen met een nutriëntenopgave en peilfixatie in veenweidegebieden. Deze wijzigingen hebben een positieve werking op de bodem en het grondwater. Echter, hierin speelt een mate van onzekerheid mee of de keuzes daadwerkelijk gerealiseerd worden.

3.1.5 Samengevat: de integrale beoordeling van de beleidskeuzes ten opzichte van de ontwerp-Nota Ruimte

Zoals ook in voorgaande paragrafen wordt beschreven is er een verbetering te zien voor het perspectief 'planet'. Ook bij 'people', 'prosperity' en systeemrobuustheid zijn op bepaalde thema's verbeteringen te zien, maar deze hebben geen significant effect op het perspectief als geheel.

3.2 Integrale impact van de nieuwe Nota Ruimte op de ambities (doelbereik)

In het voorgaande hoofdstuk is te lezen dat aangepaste essentiële wijzigingen een licht positieve of positieve invloed hebben op de perspectieven 'people', 'planet' en 'prosperity'. Het perspectief systeemrobuustheid is niet gekoppeld aan thema's en wordt om deze reden niet meegenomen in deze paragraaf over doelbereik. Dat er thema's zijn die aan de hand van de essentiële wijzigingen (licht) positief worden bijgesteld, betekent niet dat ambities (doelbereik) op dit thema ook gehaald worden.

De aanpassingen in de Nota Ruimte leiden tot een positieve bijdragen aan het behalen van de ambities, maar leiden niet tot een verandering in het doelbereik. De verschillen met het ontwerp zijn over het algemeen beperkt en er zijn weinig níeuwe keuzes. Het gaat vooral om aanscherpingen van keuzes en aangepaste, minder vrijblijvende formuleringen. Er zijn weinig concreet gewijzigde maatregelen. Dit leidt er waarschijnlijk niet toe dat de ambities die voorheen niet werden gehaald nu wel worden gehaald. Aangezien er geen thema's zijn waarvan de beoordeling negatief zijn bijgesteld, is er geen sprake van ambities die in de ontwerp-Nota wel werden gehaald, en nu niet meer worden gehaald.

Voor verschillende ambities blijven onzekerheden bestaan. De daadwerkelijke bijdrage van de gemaakte keuzes is afhankelijk van verdere uitwerking en het samenkomen van diverse ruimteclaims. Het doelbereik verbetert dus licht op verschillende onderdelen, maar dit leidt niet tot het behalen van ambities die voorheen buiten bereik lagen.

3.3 Thema's waar een negatieve trend niet doorbroken wordt

In het plan-MER zijn zes thema's met een voortdurende negatieve trend onderscheiden:

- Gezond gedrag
- Verkeersveiligheid
- Hitte en droogte
- Wateroverlast
- Stilte en duisternis
- Drinkwater

Op drie van die thema's wordt de effectbeoordeling (licht) positiever:

- Hitte en droogte (+)
- Wateroverlast (+)
- Drinkwater (0/+)

Op de andere drie thema's (gezond gedrag, verkeersveiligheid en stilte en duisternis) blijft er sprake van de voortdurende negatieve trend. De essentiële wijzigingen, waaronder bijvoorbeeld de extra inzet op het

fietsnetwerk, werken hiervoor onvoldoende door op de effectbeoordeling. Op drie thema's is de beoordeling verbeterd, maar dit lijkt niet voldoende om de voortdurende negatieve trend te keren.

Om te beoordelen zijn de nieuwe beoordelingen van deze drie thema's (te zien in de figuren 3-1 t/m 3-3) met de trendgrafieken uit hoofdstuk 3 van het plan-MER vergeleken. Door de beoordeling van de huidige situatie te vergelijken met de nieuwe bandbreedte voor 2050, kan de ontwikkeling tot 2050 worden ingeschat. Dat leidt tot deze inzichten:

- Hitte en droogte: de kans op verslechtering blijft groter dan kans op verbetering.
- Wateroverlast: de kans op verslechtering is ongeveer even groot als de kans op verbetering.
- Drinkwater: er blijft sprake van verslechtering.

3.4 Overige inzichten

Veranderingen in de verstedelijkingsstrategie

Er zijn enkele gebiedsstrategieën gewijzigd. Zo zijn de regio's Noord-Holland Noord en Emmen als te stimuleren en te initiëren gebieden toegevoegd. Dat kan regionaal effecten hebben, maar leidt niet tot een verandering van de beoordeling van de effecten op de leefomgeving in dit plan-MER en aanvulling.

Nieuwe woningbouwlocaties

In de nieuwe Nota Ruimte worden in totaal veertien nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen. De nieuwe aangewezen grootschalige woningbouwlocaties ten opzichte van de ontwerp-Nota hebben lokaal effect, en zorgen voor een positievere beoordeling op het thema wonen. De grootschalige woningbouwlocaties krijgen met veranderingen op allerlei thema's te maken: bodem, water, voorzieningen, groen, mobiliteit, werken en sociale thema's zijn aandachtspunten.

Haven- en industriecluster Moerdijk

In de Nota Ruimte is een nieuwe tekst voor de regio Moerdijk opgenomen. Er komen daar veel ruimtelijke opgaven samen die van belang zijn voor de strategische autonomie van Nederland. De toevoeging benadrukt het toenemende belang van Moerdijk als schakel in de nationale economische en energie-infrastructuur.

Effecten voor buurlanden

De wijzigingen in de Nota Ruimte leiden naar verwachting niet tot significant andere effecten voor buurlanden dan al in het plan-MER zijn beschreven. De belangrijkste ruimtelijke keuzes en opgaven blijven ongewijzigd.

Relatie met rijksprogramma's en inzicht in wijze van sturing

De relatie van de Nota Ruimte met andere rijksprogramma's en de wijze van sturing veranderen in principe niet. Wel wordt op enkele punten duidelijker aangegeven welke ontwikkelingen het Rijk noodzakelijk acht en welke gebieden of opgaven prioriteit krijgen. Daarmee verschuift de wijze van sturing op enkele onderdelen van een meer faciliterende naar een meer richtinggevende benadering. Waar in eerdere formuleringen soms meer ruimte werd gelaten voor vrijwillige invulling (door medeoverheden en maatschappelijke partijen), bevatten enkele essentiële wijzigingen een concretere inzet of een nadrukkelijkere verwachting ten aanzien van de uitvoering. Dit versterkt de duidelijkheid over de gewenste ontwikkelrichting.

4. Reflectie en conclusies

In de vorige paragrafen zijn de wijzigingen in effecten beschreven voor de Nota Ruimte ten opzichte de ontwerp-Nota Ruimte. In het laatste hoofdstuk, reflectie en conclusies, is dit losgelaten en is een volledig afrondend hoofdstuk geschreven over het eindbeeld van de effecten op de leefomgeving van de volledige Nota Ruimte. Het verschil met de reflectie en conclusies uit het plan-MER uit 2025 is klein.

4.1 Reflectie op het plan-MER en aanvulling

Het voorliggend plan-MER en aanvulling

Met de Nota Ruimte neemt het Rijk de nationale regie op de ruimtelijke ordening van de fysieke leefomgeving. Het maken van samenhangende ruimtelijke keuzes staat hierin centraal. Daarmee geeft de Nota Ruimte richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland, met als uiteindelijke doel een optimale balans tussen het beschermen en benutten van onze fysieke leefomgeving.

Het plan-MER (inclusief de voorliggende aanvulling) schetst de effecten van de keuzes uit de Nota Ruimte op de fysieke leefomgeving. Wat zijn de huidige trends in de kwaliteit van de leefomgeving? Waar zorgen de keuzes uit de Nota Ruimte voor positieve effecten en waar leiden deze mogelijk tot negatieve effecten? Welke kansen bieden deze keuzes voor de leefomgeving, en welke risico's worden met de keuzes mogelijk geïntroduceerd? Waar helpen deze keuzes om bestaande kwaliteiten van de Nederlandse leefomgeving te versterken en neergaande trends daarin te keren, en waar niet? Het plan-MER doet dit op een globaal detailniveau – het niveau waarop ook de keuzes in de Nota Ruimte zijn gemaakt. Het plan-MER en de aanvulling geven op landelijk niveau een beeld, daar waar relevant lichten ze mogelijke regionale effecten uit.

Kanttekeningen bij de beschreven effecten in het plan-MER en de aanvulling

De effecten uit het plan-MER zijn gebaseerd op bestaande analyses en monitoringsrapporten, zoals de MONOVI-monitoringsrapporten van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), de recente 'Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving' van het PBL en de Klimaatscenario's van het KNMI. Deze zijn aangevuld met de beoordelingen van experts binnen en buiten Antea Group. De uiteindelijke plan-MER-beoordelingen per thema zijn door experts van Antea Group uitgevoerd op basis van deze effectbeschrijvingen. Dat geldt ook voor de beoordelingen van de essentiële wijzigingen in deze aanvulling.

Twee belangrijke kanttekeningen spelen een rol bij de effectbeschrijvingen en -beoordelingen. Zo geeft het Rijk met de Nota aan zijn '*regie op de ruimtelijke ontwikkeling te willen versterken*'. Het Rijk heeft nog niet concreet gemaakt *op welke wijze het dit gaat doen*. Ook is er (nog) geen uitwerking van *de wijze van uitvoering* van de beleidskeuzes toegevoegd. Dit betekent dat er bij de beoordeling van de keuzes vanuit gegaan is dat ze ook *daadwerkelijk effectief* worden geïmplementeerd. Het kan daarom zijn dat (een deel van de) positieve effecten die in het plan-MER zijn benoemd, in de praktijk mogelijk niet of beperkt optreden. Daar waar dit nadrukkelijk wordt voorzien, is dat in het plan-MER en aanvulling aangegeven. Ook veel maatregelen die in de nieuwe Nota Ruimte gewijzigd zijn ten opzichte van de ontwerp-Nota zijn niet concreet genoeg om in deze aanvulling beoordeeld te worden. Deze wijzigingen kunnen, als deze effectief worden geïmplementeerd, leiden tot positieve effecten die nu niet worden benoemd.

4.2 Conclusies: positieve effecten enerzijds, maar grote opgaven blijven anderzijds

De Nota Ruimte geeft op veel thema's een duidelijke koerswijziging in rijksbeleid. Regie nemen, transities faciliteren, de regionale verscheidenheid benutten en versterken en opgaven aanpakken leiden ertoe dat de Nota Ruimte op vrijwel alle thema's van de fysieke leefomgeving een positieve bijdrage heeft. Dat in het plan-MER en deze aanvulling op diverse thema's nog velerlei aandachtspunten zijn geschetst waardoor de gestelde doelen niet gehaald worden, ligt niet alleen binnen bereik van de rijksoverheid en specifiek de Nota Ruimte. Veel sectoraal beleid is nog in (door)ontwikkeling.

De Nota Ruimte draagt positief bij aan verbetering van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving

De Nota Ruimte zet in op een verstedelijkingsstrategie die aangrijpt op de huidige krachtige onderdelen van de Nederlandse ruimtelijke ontwikkeling. Een strategie waarin in alle regio's de ruimtelijke ontwikkeling en de

kwaliteit van de leefomgeving wordt versterkt. De Nota volgt ten dele bestaande autonome ontwikkelingen, maar zet deze krachtiger door. Hierdoor kan meer focus op de urgente opgaven zoals de woningbouw komen. Het daarbij inzetten op concentratie van diverse (milieubelastende) activiteiten (zoals bijvoorbeeld in industrieclusters en glastuinbouw) helpt om een effectieve inrichting mogelijk te maken en de druk op de kwaliteit van de omgeving in verschillende delen van Nederland te beperken. De keuzes in de Nota Ruimte versterken de transitie naar een duurzame energievoorziening, bijvoorbeeld door windparken op zee en het faciliteren van de Delta Rhine Corridor.

De Nota wijst 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe aan en schetst de beperkingen die het water- en bodemsysteem in de nabije toekomst aan diverse industriële en agrarische gebruiksfuncties zal stellen (onder meer door bodemdaling en beperkte beschikbaarheid van zoetwater). De druk op de drinkwaterwinning blijft echter aanwezig. De Nota stelt dat ondernemers en bewoners in diverse gebieden zich daaraan zullen moeten aanpassen. Daarbij zet het Rijk niet in op grote technische ingrepen in het hoofdwatersysteem en werkt ze in diverse gebieden (veengebieden, beekdalen) aan het herstel van grondwaterpeilen. Dit zijn maatregelen die de wijziging markeren in het ruimtelijk omgaan met het water- en bodemsysteem en positief kunnen doorwerken in de kwaliteit van de leefomgeving.

Concluderend blijkt uit de effectbeoordelingen dat vrijwel op elk thema de Nota Ruimte een licht positieve tot positieve bijdrage heeft. In deze aanvulling zijn de beoordelingen op enkele thema's licht verbeterd. Hierdoor is sprake van een verbetering van het doelbereik op deze thema's. Voor de thema's Nationale veiligheid en Circulariteit leidt dit tot het mogelijk halen van de ambities in 2050.

Doelbereik verbetert, maar blijft op meerdere thema's achter

In het plan-MER is voor de referentiesituatie geschetst in welke mate de beleidsambities voor de verschillende thema's in de leefomgeving in zicht zijn, bij welke thema's juist een negatieve, verslechterende trend optreedt en welke een risico op verslechtering kennen. Dit is voor de thema's geschetst en aan de hand van de perspectieven 'people', 'planet' en 'prosperity'. Op basis van de effecten van de beleidskeuzes blijkt dat de Nota Ruimte op de meeste thema's een positieve bijdrage levert aan het realiseren van de ambities.

De Nota Ruimte maakt een aantal keuzes, die een aantal grote problemen in het landelijk gebied aanpakken, zoals de stikstofproblematiek en waterverontreiniging. Het is de vraag of de huidige negatieve trend in het natuurlijk systeem hiermee daadwerkelijk worden gekeerd en of deze thema's in de beleidsuitvoering ook niet een rem kunnen zetten op de beoogde verstedelijking.

Grenzen aan het water- en bodemsysteem, aandacht voor natuur

Uit de referentiesituatie (hoofdstuk 3 van het plan-MER) blijkt dat op termijn de grenzen van de huidige werking van het water- en bodemsysteem op een aantal thema's worden bereikt. Bijvoorbeeld in de hoeveelheid zoetwater die overal beschikbaar is, de hoeveelheid schoon grondwater voor drinkwaterwinning en door bodemdaling. Hoewel de keuzes in de Nota Ruimte bijdragen aan het vertragen en mogelijk voorkomen van het bereiken van deze grenzen (zie ook de bijdrage aan de ambities in paragraaf 7.4 van het plan-MER) is in het plan-MER en deze aanvulling niet geanalyseerd óf en wanneer deze grenzen wordt bereikt. Het meenemen van 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe is in deze aanvulling ook niet als essentiële wijziging meegenomen. Het bereiken van deze grenzen kan op termijn leiden tot de noodzaak om alsnog aanvullende maatregelen te nemen, met doorwerking naar het bijbehorende grondgebruik.

De Nota Ruimte zet beperkt in op het herstel van de huidige verslechtering van de natuurkwaliteit in Nederland. De onderliggende oorzaken daarvan (zoals stikstofdepositie, uitspoeling van bestrijdingsmiddelen en de gebrekkige hydrologische situatie) worden beperkt geadresseerd. Dit komt naast de beoordelingen in het plan-MER, ook uit de Passende Beoordeling. Wel zijn er enkele essentiële wijzigingen die de effectbeoordeling op deze natuurthema's (licht) positiever maken. De zonering rondom Natura 2000-gebieden en de aangepaste teksten over de Natuurherstelverordening (NHV) zijn hier voorbeelden van. Echter, maar weinig wijzigingen betreffen concrete maatregelen. Daarom is de inschatting van het doelbereik van bijvoorbeeld het thema biodiversiteit niet of nauwelijks verbeterd ten opzichte van de ontwerp-Nota.

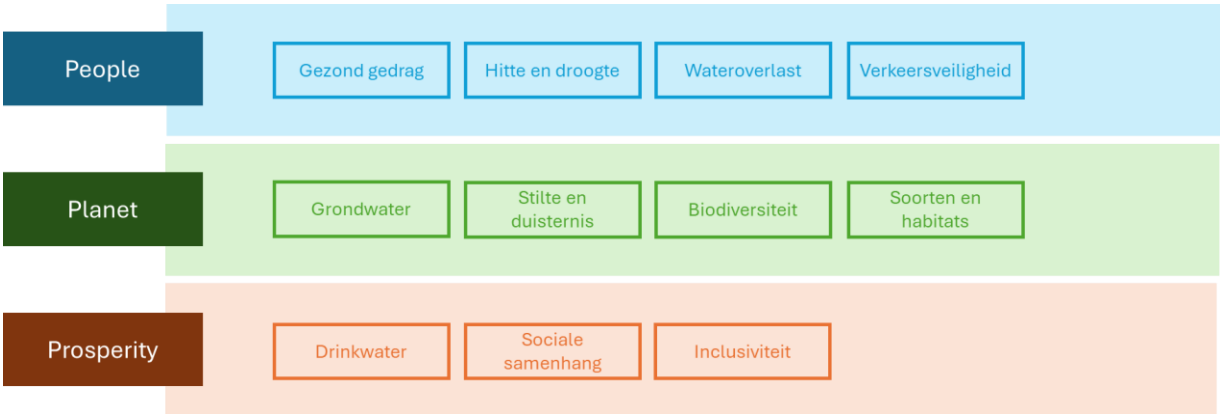
Klimaatverandering versterkt negatieve trends

Diverse thema's die matig tot negatief beoordeeld zijn, hebben een duidelijke relatie met klimaatverandering. Dit betreft thema's zoals hitte, droogte en wateroverlast. De beleidskeuzes uit de Nota Ruimte zorgen wel voor

een (lichte) verbetering van de beoordeling, maar dit leidt niet tot het ombuigen van de al negatieve trend voor deze thema's. Gezien de doorwerking van het effect van klimaatverandering op de andere thema's van het Rad van de Leefomgeving, leidt de gecontinueerde negatieve trend van klimaatverandering tot een negatief effect op deze thema's.

Sociale samenhang en inclusiviteit in relatie tot ruimtelijke opgaven

Bij een aantal thema's zijn de keuzes in de Nota Ruimte onvoldoende duidelijk en concreet om een inschatting van het effect te maken. Dit betreft gezond gedrag, sociale samenhang en inclusiviteit. Dit komt mede omdat de keuzes in de Nota Ruimte zich primair richten op de *fysieke leefomgeving* en deze thema's sterk samenhangen met lokale inrichting, implementatie en maatregelen in het sociale domein. Zo kunnen bijvoorbeeld alleen ruimtelijke maatregelen niet zorgen voor vermindering van het percentage overgewicht. Dit zijn alleen wel thema's die slecht scoren op doelbereik en waar slechts een beperkte verbetering zichtbaar is. Dit zal dus in samenhang met het sociaal domein nog nadere impulsen moeten krijgen.

Figuur 4-1 Thema's die (sterk) achterblijven bij het behalen van de ambities

The proof of the pudding: uitvoering van rijkssturing en uitwerking keuze

Veel van de beleidskeuzes en bijbehorende maatregelen moeten nog geëffectueerd worden in wetgeving, concrete uitwerking, etc. Dit geeft de beoordeling ten opzichte van de referentiesituatie en mate van doelbereik een bepaalde mate van onzekerheid. Ook is ongeveer 30% van de beleidskeuzes een procesbesluit, wat de mate van vrijwilligheid vergroot. Enkele essentiële wijzigingen perken de vrijwilligheid van maatregelen licht in, maar het blijft een aandachtspunt.

Tot slot zijn de uitvoeringsstrategie en de doorwerking daarvan nog niet uitgewerkt in de Nota Ruimte. Hierdoor bestaan nog onzekerheden en resultaten zullen moeten laten zien of de beleidskeuzes effectief zijn. De Monitor NOVI (MONOVI) van het PBL geeft hier belangrijke informatie voor (en de nieuw te ontwikkelen Monitor Nota Ruimte kan dat nog verder doen), maar ook in de concretere uitwerking in de nationale programma's zal dit nadrukkelijk een plek moeten krijgen.

4.3 Aanbevelingen

Het doel van het plan-MER en deze aanvulling is nadrukkelijk om objectief de referentiesituatie en de situatie waarin de beleidskeuzes uit de Nota Ruimte geëffectueerd zijn, te vergelijken. Het plan-MER en de aanvulling hebben niet tot doel gehad om keuzes ter discussie te stellen of maatregelen aan te dragen. Dit is een separaat proces geweest. De belangrijkste aanbeveling is dan ook om de beoordelingen en conclusies per thema te analyseren en in beeld te brengen hoe verbetering gerealiseerd kan worden, en/of in diverse programma's een plek kan krijgen. Aansluitend volgen nog enkele andere aanbevelingen:

- De Passende Beoordeling geeft een kritische reflectie op de mogelijkheden voor natuurherstel en geeft diverse aanbevelingen. Neem deze over in het betreffende beleidsprogramma.
- De verstedelijkingsstrategie kent kansen en risico's in relatie tot de regionale en lokale omgevingskwaliteit en het anticiperen op hitte, droogte en wateroverlast. Een zorgvuldige uitwerking van de verstedelijking in de verschillende aangewezen gebieden, rekening houdend met regionale en lokale kwaliteiten, water- en bodemsysteem én omgevingskwaliteit, is cruciaal voor het benutten van de kansen en het voorkomen van de risico's die in het plan-MER zijn geschetst. Daarbij is regie nodig op

het behoud en ontwikkelen van regionale en lokale ruimtelijke kwaliteit en het inpassen van cultureel erfgoed.

- De verstedelijkingsstrategie biedt kansen voor een duurzame economische ontwikkeling. De doorvertaling daarvan naar vestigingslocaties, werkgelegenheid, sociale samenhang en gezond leven vraagt om zorgvuldige uitwerking op regionaal en lokaal niveau. Hierbij is het van belang om woningbouw en economische ontwikkeling in samenhang te programmeren. Zet hierbij in op een goede balans tussen wonen en werken, bereikbaarheid en kwalitatief passende werklocaties en werkgelegenheid. Voorkom dat de woningbouwopgave ten koste gaat van benodigde ruimte voor economische functies en voorzieningen.
- De Nota Ruimte spreekt zich niet uit over specifieke locaties waar momenteel de huidige omgevingskwaliteit al onder druk staat, zoals bij intensieve industriecomplexen of luchthavens. Keuzes hiertoe spelen dan ook geen rol in de effectbepalingen. Het verdient aanbeveling om dit wel in de Nota of een ander beleidsdocument samenhangend te doen.
- Een deel van de keuzes uit de Nota Ruimte sluit aan bij keuzes in onderliggende nationale omgevingsprogramma's, met name het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie en Nationaal Programma Energiehoofdstructuur. Doorwerking van de beleidskeuzes uit de Nota Ruimte naar een aantal Nationale Omgevingsprogramma's die in ontwikkeling zijn, is noodzakelijk. Denk hierbij onder meer aan het Nationaal Waterprogramma, Nationaal Programma Bodem, Ondergrond en Grondwater en het Nationaal Programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond. Neem in deze Programma's de beoordeling op doelbereik mee en geef daar aan hoe deze verbeterd kunnen worden door maatregelen uit het betreffende Programma.
- Het Rijk geeft aan dat zij met de Nota Ruimte meer regie neemt op de ruimtelijke ontwikkeling en de leefomgeving in Nederland. De wijze waarop deze regie vorm gaat krijgen, en hoe hierin het samenspel tussen Rijk en decentrale overheden én Rijk en bedrijven, maatschappelijke organisaties en bewoners vorm krijgt, is (nog) niet uitgewerkt. Het plan-MER en deze aanvulling geven daarover dan ook geen beeld. Ook de mogelijke implicaties daarvan voor de effecten (in positieve en/of negatieve zin), zijn niet in beeld gebracht. In de monitoring komt dit aan de ene kant ook terug, maar het is wenselijk om na het maken van deze uitwerking de effectbeoordeling te herijken.
- De wijze van sturing en daarmee waarborgen dat beleidskeuzes geëffectueerd worden, kan een belangrijk onderdeel zijn van de mate van doelbereik. Echter, zoals al aangegeven is, zijn veel beleidskeuzes op basis van samenwerking (categorie 4). Hoewel de kans bestaat dat door deze samenwerking beleidskeuzes effectief geïmplementeerd worden, wordt de kans groter geacht dat deze minder effectief zijn. Daarom zijn deze ook niet mee beoordeeld in dit hoofdstuk bij de diverse thema's. Aangezien dit 30% is van de beleidskeuzes in de Nota Ruimte kan hier nog veel winst behaald worden in doelbereik voor de thema's. Dit kan bijvoorbeeld door afspraken over verantwoordelijkheden en uitvoering concreter vast te leggen of, waar passend en mogelijk, aanvullende sturingsinstrumenten in te zetten.
- Gebruik het plan-MER en de aanvulling qua beoordeling van de fysieke leefomgeving als totaal, maar ook het doelbereik voor de thema's als kapstok voor verdere uitwerking in de programma's en laat de bijbehorende plan-MER's ook nadere invulling van onder andere het doelbereik geven bij de betreffende programma's. Zo ontstaat een logisch inzicht via de monitoringscyclus van de mate van doelbereik en kan ook beter en eerder bijgestuurd worden. De monitoring vanuit het PBL kan hier dan eenvoudig op aansluiten.

4.4 Monitoring

De daadwerkelijke impact van geïmplementeerde keuzes uit de Nota Ruimte zal gevolgd worden door een vernieuwd monitoringsprogramma. Deze volgt op de huidige tweejaarlijkse Monitor Nationale Omgevingsvisie (MONOVI) door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). De opzet en uitwerking hiervan wordt door het PBL vormgegeven en valt buiten de reikwijdte van dit plan-MER. Betrek wel, zoals ook in de aanbevelingen staat, dit plan-MER en de aanvulling bij de verdere uitwerking en detaillering in de volgende plan-MER's bij de nationale programma's. Zo ontstaat een duidelijke lijn in inzicht en beoordeling van doelbereik wat nodig is om beter te kunnen bijsturen.

4.5 Leemtes in kennis

Voor veel thema's zijn door uitgebreide monitoringsgegevens, de MONOVI, beleidsanalyses en analyses met wetenschappelijke modellen weinig leemtes in kennis ontdekt om geen goede effectbeschrijving van de huidige situatie en referentiesituatie te kunnen uitvoeren. De grootste leemte in kennis voor dit plan-MER is vooral gericht op de effecten en volledig inzicht in wat de toekomst brengt. Analyses voor 2050 en 2100 kennen per definitie een grote onzekerheidsmarge. Waar dit speelt is dit in de teksten aangegeven. Van belang is ook dat voor het maken van de leefomgevingsfoto vele beleidsdocumenten zijn geanalyseerd. Om tot de analyses van de huidige situatie en referentiesituatie te komen, zijn keuzes gemaakt in welke analyses en/of data wel of niet te gebruiken. Omdat het doel niet is om een volledig beeld per thema (en thema) te geven in het plan-MER en de aanvulling kan dit soms als een leemte in kennis gezien worden. Dit is dus echter een bewuste keuze geweest.

Tot slot is een belangrijke leemte in kennis de wijze van uitvoering van de beleidskeuzes. Er is met een expert opinion, gevalideerd door meerdere experts, een zo goed mogelijke inschatting van de effecten gegeven. Deze is echter met een behoorlijke mate van onzekerheid omgeven. De onzekerheid zit overigens niet zozeer in de mate van doelbereik, op hoofdlijnen is goed in te schatten of deze gehaald wordt, in de buurt komt of hier ver vandaan blijft voor de verschillende thema's, maar meer in de exacte bijdrage van de diverse beleidskeuzes hierin.

Over Antea Group

Antea Group is het thuis van 1800 trotse ingenieurs en adviseurs. Samen bouwen wij elke dag aan een veilige, gezonde en toekomstbestendige leefomgeving. Je vindt bij ons de allerbeste vakspecialisten van Nederland, maar ook innovatieve oplossingen op het gebied van data, sensoring en IT. Hiermee dragen wij bij aan de ontwikkeling van infra, woonwijken of waterwerken. Maar ook aan vraagstukken rondom klimaatadaptatie, energietransitie en de vervangingsopgave. Van onderzoek tot ontwerp, van realisatie tot beheer: voor elke opgave brengen wij de juiste kennis aan tafel. Wij denken kritisch mee om altijd samen voor het beste resultaat te gaan. Op deze manier anticiperen wij op de vragen van vandaag en de oplossingen voor morgen. Al 75 jaar.

Contactgegevens

Landdrostdreef 100
1314 SK Almere
Postbus 10044
1301 AA Almere

Copyright ©
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de auteurs.

De informatie die in dit rapport is opgenomen is uitsluitend bestemd voor geadresseerde(n) en kan persoonlijke of vertrouwelijke informatie bevatten. Gebruik van deze informatie, door anderen dan de geadresseerde(n) en gebruik door hen die niet gerechtigd zijn van deze informatie kennis te nemen, is niet toegestaan. De informatie is uitsluitend bestemd om te worden gebruikt door de geadresseerde, voor het doel waarvoor dit rapport is vervaardigd. Indien u niet de geadresseerde bent of niet gerechtigd bent tot kennisneming, is openbaarmaking, vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden niet toegestaan, tenzij na schriftelijke toestemming door Antea Group en wordt u verzocht de gegevens te verwijderen en direct een melding te maken bij security@anteagroup.nl. Derden, zij die niet geadresseerd zijn, kunnen geen rechten aan dit rapport ontlenen, tenzij na schriftelijke toestemming door Antea Group.

www.anteagroup.nl